

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI
AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ

**Karşılıklı bağımlılık kuramı perspektifinde Azerbaycan-İsrail
ilişkileri**

Hazırlayan
Behram Behramlı
1417.02008

BAKÜ-2018

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI
AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT UNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ

KARŞILIKLI BAĞIMLILIK KURAMI PERSPEKTİFİNDE
AZERBAYCAN-İSRAİL İLİŞKİLERİ

Hazırlayan

Behram BEHRAMLI

1417.02008

Danışman

Dr. Aqil MEMMEDOV

BAKÜ-2018

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Kafedra “İqtisadiyyat və İşlətmə”

TƏSDİQ EDİRƏM

“ ____ ” _____ 2018

BURAXILIŞ İŞİ ÜZRƏ VERİLMİŞ TAPŞIRIQ

**“Türk Dünyası İşlətmə” fakültəsinin Beynəlxalq Münasibətlər
(Uluslararası İlişkiler) ixtisası üzrə**

təhsil alan tələbəsi

Bəhramlı Bəhram Azər

(adı, soyadı, atasının adı)

Diplom işinin rəhbəri

Dr. Aqıl Məmmədov Arif

(adı, soyadı, atasının adı, elmi adı və dərəcəsi)

**1. İşin mövzusu Karşılıklı Bağımlılık Kuramı Perspektifinde
Azerbaycan-İsrail İlişkileri**

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti tərəfindən təsdiqlənsin

“ ____ ” _____ 2018 il

No

2. Tələbənin sona yetirdiyi işin kafedraya təhvil müddəti: 8 ay

3. İşin məzmunu və həcmi (izahı, hesabı və eksperimental hissəsi, yeni təhlilə ehtiyacı olan müəssisələr) Özet, Giriş, Birinci bölüm, İkinci bölüm, Üçüncü bölüm, Sonuç, Kaynakça

4. Buraxılış işi üçün lazımi materiallar

1. ABDULKADİR, Baharçiçek, (2007). “Uluslararası Kuruluşların İşlevleri”, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, C.1, S.1, ss. 229-242.
2. ABILOV, Shamkhal, (2009). “The Azerbaijan-Israel Relations: A Non-Diplomatic, But Strategic Partnership”, OAKA, C. 4, S. 8, ss. 147-167.
3. AHMEDOV, Agil, (2014). “Azerbaycan-İsrail Münasibetleri: Reallıqlar ve Perspektivler”, Strateji Tehlil, S. 7-8, ss. 181-196.
4. AKSOY, Z. Sevilay, (2015). “Rejim Teorileri”, Uluslararası İlişkiler, C.12, S. 46, ss. 57-77.
5. ALAGÖZ, A. Emine, (2016). “Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında AB-Çin İlişkileri”, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 9, S. 2, 2016, ss. 33-56.
6. ALAN, Taylor, (2001). İsrailin Doğuşu, (Çev.) Mesut Karaşahan, Pınar Yayınları, İstanbul.
7. Ankara Sanayi Odası, (2016). İsrail Devleti Ülke Notu, Araştırma ve Yönlendirme Müdürlüğü.
8. ATAÖV, Türkkaya, (1970). “Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail'in Kuruluşuna Kadar”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 25, S. 3, ss. 29-66.
9. BAŞCIL, H. Haktanır, (2013). Karşılıklı Bağımlılık Ekseninde Avrupa Birliği-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri 1975-2010, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

5. Qrafik materiallarının siyahısı dəqiq göstəricilərlə (vacib cədvəl, certyojlar, yaxud qrafiklər, nümunələr və s.) 1 cədvəl.

6. Buraxılış işi üzrə məsləhətçinin soyadı, adı, atasının adı, elmi adı və dərəcəsi (diplom işinin ona aid olan hissəsini göstərməklə)

m. Həsənov Ziyadxan Əli

7. Buraxılış işinin təqdimi üzrə təqvim planı:

Sıra No	İşin hissələrinin adı	Qurtarma faizi (yerinə yetirilmə)	İşin yerinə yetirilməsi müddəti	
			plan üzrə	faktiki

1. Bölüm (Kasım 2017 - Aralık 2017)
2. Bölüm (Aralık 2017)
3. Bölüm (Şubat - Mayıs 2018)

Buraxılış işinin rəhbəri _____
imza

Məsləhətçi _____
imza

Tapşırığı imza üçün qəbul etdim _____
(tələbənin imzası)

Tapşırığın qaytarılması tarixi “ _____ ” _____ **2018-ci il**

Qeyd 1. Buraxılış işi üzrə verilmiş tapşırıq 2 nüsxədən ibarətdir. Nüsxənin biri tələbəyə verilir, ikincisi kafedrada qalır.

2. Hazırlanmış buraxılış işini tapşırıqla birlikdə tələbə DAK təqdim edir.

BURAXILIŞ İŞİNİN PLANI

TUTANAK

ÖZET

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ

KISALTMALAR LİSTESİ

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM KARŞILIKLI BAĞIMLILIK KURAMI

1.1. LİBERALİZM

1.1.1. BAĞIMLILIK LİBERALİZMİ

1.1.2. İLETİŞİM KANALLARININ ÇOKLUĞU

1.1.3. KONULAR ARASINDA SABİT BİR ÖNCELİK

SIRALAMASININ BULUNMAMASI

1.1.4. ASKERİ GÜCÜN ÖNEMİNDE AZALMA

1.2. KARŞILIKLI BAĞIMLILIĞIN SİYASİ SÜREÇLERİ

1.2.1. KONULAR ARASI BAĞLANTI STRATEJİLERİ

1.2.2. ULUSLARARASI VE ULUSÖTESİ İLİŞKİLER

1.2.3. KARŞILIKLI BAĞIMLILIĞIN OLUŞTURULMASINDA ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN ROLÜ

1.2.4. KARŞILIKLI BAĞIMLILIK VE ULUSLARARASI LİDERLİK

1.3. KARŞILIKLI BAĞIMLILIKTAN KÜRESELLEŞMEYE

1.4. KARŞILIKLI BAĞIMLILIK-KÜRESELLİK İLİŞKİSİ

1.5. KARMAŞIK KARŞILIKLI BAĞIMLILIK

İKİNCİ BÖLÜM AZERBAYCAN VE İSRAİL'İN DIŞ POLİTİKA STRATEJİLERİ

2.1. AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINI

BELİRLEYEN ÖĞELER

2.1.2. POLİTİK VE JEOPOLİTİK ÖĞE

2.1.1. EKONOMİK VE DEMOGRAFİK ÖĞE

2.2. İSRAİL'İN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN ÖĞELER

VE DIŞ POLİTİKA STRATEJİLERİ

2.2.1. POLİTİK VE JEOPOLİTİK ÖĞE

2.2.3. EKONOMİK ÖĞE

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM BİR KARŞILIKLI BAĞIMLILIK MODELİ: AZERBAYCAN-İSRAİL İLİŞKİLERİ

3.1. AZERBAYCAN-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK BOYUTU

3.1.1. AZERBAYCAN EKONOMİSİNE İSRAİL'İN YATIRIMLARI

3.1.2. EKONOMİK İLİŞKİLERİN PETROL BOYUTU

3.1.3. YÜKSEK TEKNOLOJİ VE TIP

3.1.4. HİDROKARBONLARIN İMALATI – AZERBAYCAN TECRÜBESİ

3.1.5. TARIM ALANINDA İLİŞKİLER

3.1.6. KÜLTÜREL İLİŞKİLER

3.2. GELECEK PERSPEKTİFLER

SONUÇ

KAYNAKÇA

KARŞILIKLI BAĞIMLILIK KURAMI PERSPEKTİFİNDE AZERBAYCAN-İSRAİL İLİŞKİLERİ

ÖZET

1991 yılında bağımsızlık elde ettiği günden itibaren Azerbaycan İsrail'in Müslüman dünyasındaki temel partnerlerinden biri olmuştur. Türkiye Azerbaycan için en yakın stratejik ortak ve “kardeş ülke” olsa da, İsrail-Türkiye ilişkilerinin 21. yüzyılda keskinleşmeğe ve bozulmaya başlaması Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin gelişmesini durduramamıştır. İsrail Azerbaycan'la ekonomik, enerji, savunma, yüksek-teknoloji gibi bir çok alanlarda derin işbirliği geliştirmiştir. Günümüzde Azerbaycan İsrail'in temel enerji tedarikçisi, İsrail ise Azerbaycan'ın temel savunma teknolojileri ve silah tedarikçisi olmaktadır. İsrail ve Yahudi lobisi uluslararası alanda, özellikle ABD'de Azerbaycan lehine birçok girişimlerde bulunmuş ve bu durum ikili ilişkileri daha da önemli ve karşılıklı bağımlı hale getirmiştir. Karşıdan gelen yıllarda ikili ilişkilerin teknoloji, tıp, su arıtılması, tarım, kültürel değişim ve diğer alanlarda da geliştirileceği beklenmektedir. Azerbaycan, özellikle Dağlık Karabağ sorununun halledilmesinde Müslüman devletlerin desteğini kaybetmemek için Filistin'i devlet olarak tanımakta, Kudüs'ün bir hissesinin Filistin'e ait olduğunu kabul etmekte, Filistin-İsrail sorununun barışçıl yollarla çözülmesini desteklemekte ve İsrail'de hala bir Büyükelçilik açmamaktadır. Diplomatik ilişkilerin yavaş gelişmesine rağmen, Azerbaycan ve İsrail stratejik ortak olarak birçok ortak projeler gerçekleştirmektedirler. Bu çalışma Azerbaycan ve İsrail dış politikasını etkileyen öğelerin anlaşılması,

**Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin gelişimini ve gelecek perspektiflerini
anlama açısından önemlidir.**

**Anahtar kelimeler: Karşılıklı bağımlılık kuramı, Azerbaycan-İsrail
ilişkileri, stratejik işbirliği**

İÇİNDEKİLER

TUTANAK	ii
ÖZET.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KARŞILIKLI BAĞIMLILIK KURAMI

1.1. LİBERALİZM.....	3
1.1.1. Bağımlılık Liberalizmi.....	3
1.1.1.1. Genel Olarak Karşılıklı Bağımlılık	5
1.1.2. İletişim Kanallarının Çokluğu	6
1.1.3. Konular Arasında Sabit Bir Öncelik	
Sıralamasının Bulunmaması	8
1.1.4. Askeri Gücün Öneminde Azalma	10
1.2. KARŞILIKLI BAĞIMLILIĞIN SİYASİ SÜREÇLERİ	12
1.2.1. Konular Arası Bağlantı Stratejileri	12
1.2.2. Uluslararası ve Ulusötesi İlişkiler.....	13
1.2.3. Karşılıklı Bağımlılığın Oluşturulmasında Uluslararası	
Örgütlerin Rolü	15
1.2.4. Karşılıklı Bağımlılık ve Uluslararası Liderlik	17
1.3. KARŞILIKLI BAĞIMLILIKTAN KÜRESELLEŞMEYE	19
1.4. KARŞILIKLI BAĞIMLILIK-KÜRESELLİK İLİŞKİSİ	20
1.5. KARMAŞIK KARŞILIKLI BAĞIMLILIK.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE İSRAİL'İN DIŞ POLİTİKA STRATEJİLERİ

2.1. AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINI	
BELİRLEYEN ÖĞELER	24
2.1.1. Politik ve Jeopolitik Öğe	27
2.1.2. Ekonomik ve Demografik Öğe.....	27
2.2. İSRAİL'İN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN ÖĞELER	
VE DIŞ POLİTİKA STRATEJİLERİ	31
2.2.1. Politik ve Jeopolitik Öğe	31
2.2.1.1. İsrail'in Çevre Strateji.....	32
2.2.1.2. İsrail'in Yeni Çevre Stratejisi.....	36
2.2.2. Ekonomik Öğe	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİR KARŞILIKLI BAĞIMLILIK MODELİ: AZERBAYCAN-İSRAİL İLİŞKİLERİ

3.1. AZERBAYCAN-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK BOYUTU	41
3.1.1. Azerbaycan Ekonomisine İsrail'in Yatırımları	41
3.1.2. Ekonomik İlişkilerin Petrol Boyutu.....	43
3.1.3. Yüksek Teknoloji ve Tıp	45
3.1.4. Hidrokarbonların İmalatı – Azerbaycan Tecrübesi	47
3.1.5. Tarım Alanında İlişkiler	48
3.1.6. Kültürel İlişkiler.....	49
3.2. GELECEK PERSPEKTİFLER.....	52
SONUÇ.....	55
KAYNAKÇA	58

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. İsrail`in Azerbaycan`a Askeri Olmayan İhracat Hacmi.....	42
---	----

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AC	Azerbaycan Cumhuriyeti
AHC	Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
AICC	Azerbaijan-Israel Chamber of Commerce (Azerbaycan-İsrail Ticaret Odası)
AIPAC	American Israel Public Affairs Committee (Amerikan İsrail Kamu İşler Komitesi)
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
APEC	Asia-Pacific Economic Cooperation (Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği)
AR-GE	Araştırma-Geliştirme
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
BM GK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
BTk	Bakü-Tiflis-Kars Demiryol Hattı
CIA	Central Intelligence Agency (Merkez İstihbarat Ajansı)
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
GAMOH	Güney Azerbaycan Milli Oyanış Hareketi
GGK	Güney Gaz Koridoru
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

MOSSAD	İstihbarat ve Özel Operasyonlar Enstitüsü
M.Ö.	Milattan Önce
NAFTA	Northern America Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)
NATO	Northern Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
SOCAR	State Oil Company of the Republic of Azerbaijan (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
UNICEF	United Nations Children`s Emergency Foundation (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu)
YİK	Yeni İsrail Şekli

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde, ülkenin iç yapısına ve küresel gelişmelere bağlı olarak, Azerbaycan'ın iç ve dış politikasında değişiklikler yaşanmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren iktidar iki defa el değiştirmiş ve karar alıcıların belirleyiciliğine ve bulundukları pozisyona göre Azerbaycan'ın farklı eğilimleri kendini göstermiştir. Devletin her bir yeni yapılanması ve yapısal sorunlar, toplumsal değişkenlerin her iktidar döneminde farklı algılanması sonuç olarak Azerbaycan dış politikasını ve diğer ülkelerle ilişkilerini şekillendirmiştir. Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını elde ettiği andan itibaren tüm dünya devletleri, aynı zamanda İsrail'le eşit hukuka dayalı, barışçıl, dostane ilişkiler kurma isteğinde olmuştur. Bu ilişkileri geliştirirken Azerbaycan dış politikada toprak bütünlüğüne saygı, eşit hukuka dayalı ve barışı sağlama ilkelerini temel almıştır. İsrail tarihinden siyasi yapısına, dini yapısından bölgesel sorunlarına kadar dünyada merkezi rolüne, özellikle güçlü lobi kuruluşları ile dünya güçlerine, örneğin ABD dış politikasına etki etme gücüne sahip olmakla birçok ülkede gündeme gelen, Azerbaycan'ın diplomatik ilişkileri zayıf, fakat çok güçlü stratejik ilişkiler ve birçok konularda işbirliği geliştirdiği ülkedir. Bu stratejik işbirliği karşılıklı bağımlılık kuramı perspektifinde değerlendirilebilir. İsrail enerji kaynakları bakımından Azerbaycan'a bağımlı olduğu gibi, Azerbaycan'ın da bir çok küresel önemli enerji ve ekonomik projelerinin ABD'de onaylanması açısından İsrail lobisi güçlü rol oynamaktadır. Müslüman ülkelerin, özellikle İran'ın karşı çıkmasına, 2002'de Türkiye'de yeni iktidarın İsrail'le ilişkileri gerginleştirmesine rağmen Azerbaycan'ın İsrail'le işbirliği birçok alanlarda geliştirilmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin araştırılması önem taşımaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde genel olarak karşılıklı bağımlılık kuramı araştırılmış, liberalizm, bağımlılık liberalizmi, karşılıklı bağımlılığın siyasi süreçleri, küreselleşmenin karşılıklı bağımlılığa etkisi, karmaşık karşılıklı bağımlılık gibi kavramlara değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Azerbaycan ve İsrail'in dış politika stratejileri, özellikle bu iki devletin dış politikasını belirleyen temel öğeler, örneğin, tarihsel, kültürel, dini, ekonomik, demografik, politik ve jeopolitik öğeler incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Azerbaycan ve İsrail arasındaki ilişkiler karşılıklı bağımlılık kuramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bölümde ikili ilişkilerin tarihsel arka planından günümüzdeki stratejik işbirliğine kadar tüm aşamaları araştırılmış, Azerbaycan-İsrail ilişkilerini etkileyen bir çok unsurlar, özellikle ilişkilerin İran ve Amerikan boyutu değerlendirilmiş, ilişkilerin savunma, ekonomik ve petrol boyutu, yüksek teknoloji ve tıp alanında işbirliği, özellikle İsrail'de yeni keşfedilen hidrokarbon kaynaklarının işletilmesinde Azerbaycan tecrübesinin kullanılması incelenmiş ve ikili ilişkilerin gelecek perspektifleri değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARŞILIKLI BAĞIMLILIK KURAMI

1.1. LİBERALİZM

1.1.1. Bağımlılık Liberalizmi

Soğuk Savaş sonrası tüm dünya büyük değişikliklerle yüzyüze kaldı. Geleneksel askeri güçlerin politik ve ulusal güvenlik gündemlerinin yerini ekonomik gelişim ve barış içerisinde stabilite oluşturmaya başladı. Artık sadece silah değil hem de güçlü ekonomi bir güç unsuru olarak açık şekilde kullanılmaktaydı. Bu bağlamda Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye gibi düşünürler tarafından “Karşılıklı Bağımlılık” modeli ortaya atılmıştır (Rana, 2015: 290).

Uluslararası ilişkiler teorilerinde liberalizm veya eski deyimle idealizm, realizmden sonra ikinci en büyük teorik yaklaşımlar grubudur. Liberalizmin farklı yaklaşımları dedikte klasik liberalizm, çağdaş liberalizmi, aynı zamanda çağdaş liberalizmin içerisinde yer alan dört ana grub, başka sözle toplumsal liberalizm, bağımlılık liberalizmi, kurumsal liberalizm, cumhuriyetçi/demokratik liberalizm kast edilmektedir.

Klasik liberaller bireysel özgürlüklerin gelişebildiği tomlumlarda kapitalist ekonomi, sivil toplumun gelişebileceği ve barışın sağlanabileceğini savunurken, çağdaş toplumsal liberaller devletler arası ilişkilere değil, milletler arası ilişkilerin geliştirilmesinin faydalı olduğunu ve barışı sağladığını ifade etmişler. Kurumsal liberaller uluslararası örgütler ve sivil toplum örgütlerinin devletler arasındaki işbirliğini arttıracığına inanırken, cumhuriyetçi, demokratik liberaller demokrasilerin birbiriyle savaşa girmeyeceğini ve ortak değerlere sahip toplumun barışa sahip olacağını iddia etmişler. Bu zaman bağımlılık

liberalizmi yaklaşımını destekleyenler iki ülkenin birbirine bağımlı olduğu zaman barışı sağlayabildiği fikrini savunmuşlar. Onlara göre insanlar ve hükümetler diğer ülkelerdeki karşılıklarıyla etkileşim içerisinde ve modernleşme (endüstrileşme) geliştikçe bu etkileşim ortamı ve karşılıklı bağımlılık daha da artmaktadır. Bağımlılık liberalizmini savunanlar arasında David Mitrany, Ernst Haas, Robert Keohane ve Joseph S. Nye gibi isimler vardır. Mitrany'e göre ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık barışa aparan yoldur. O, işbirliğinin uzman teknisyenler tarafından yapılması ve siyasetçilerin buna katılmaması gerektiği fikrini öne sürmüştür. Haas ise, bu fikirleri daha da geliştirmiş ve entegrasyon (bütünleşme) sürecinin siyasetin gözardı edilerek gerçekleşmesinin imkansız olduğunu, lakin kendi çıkarlarını düşünen elitlerin dayanışmasının kalıcı bir işbirliği ve bütünleşme getirebileceğini iddia etmiştir. Keohane ve Nye, her ikisi eski zamanlarda askeri yöntemlerin kullanılabilir olduğunu, ama günümüz itibarıyla “aşağı siyaset” olarak görülen iktisat ve toplumsal işlerin “yüksek siyaset” olarak görülen güvenlik ve devletin bekasından çok daha önemli bir hale geldiğini savunmuş ve bu kurama “karmaşık bağımlılık” adı vermişler (<http://psi505.cankaya.edu.tr/course.php?page=DersNotlari>, erişim tarihi: 01.03.2018). Her bir devletin diğer bir devletin politika ve davranışlarını etkileme kapasitesi yalnız gerçek güçle değerlendirilmemeli, bazen küçük devletlerin de büyük devletlerin politika ve davranışlarını etkileyebilme fırsatları olmaktadır. Dolayısıyla bazen devletlerin diğeri üzerindeki etki ve gücünün kaynağı bağımlılıktır ve bu etki ve güç miktarı bağımlılık derecesi ile orantılıdır (Keohane ve Nye, 1977: 11-15).

Çağdaş liberal kuram, başka sözle neoliberalizm uluslararası sistemin anarşik yapısını kabul etmektedir. Lakin aynı zamanda devletlerin kendi aralarında kolay/kurumsal işbirliğine giderek, özellikle ekonomik

anlamda ilişkileri geliştirerek, “karşılıklı bağımlılık” (interdependence) halini yaygınlaştıracaklarına inanmaktadır. Eğer devletler askeri alandan ziyade hem de ekonomik faaliyetlerde alışverişi çoğaltırlarsa, böylece karşılıklı bağımlılık hali oluşabilir ve en esası ise küresel güvenlik tesis edilebilir (Ermağan ve Karcı, 1017: 140).

1.1.1.1. Genel Olarak Karşılıklı Bağımlılık

Sosyal bilimlerde karşılıklı bağımlılık “iki veya daha çok taraf arasındaki ilişkiyi bozma veya ilişkilerin seviyesini düşürme sonucunda ortaya çıkacak olumsuz sonuç ve maliyetlerin eşitliğini sağlayan ilişki durumu” olarak tanımlanmaktadır (Başcıl, 2013: 8).

Uluslararası ilişkiler literatüründe ise karşılıklı bağımlılık, dünya siyasetinde ülkelerarası veya farklı ülkelerdeki aktörler arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşim süreci ile şekillenen koşullar olarak ifade edilmektedir. Başka sözle, karşılıklı bağımlılık çok sayıda etkileşim kanallarının etkisiyle devletler ve toplumlar arasında yaranan ilişki ve bağlantıların belirli bir hiyerarşik gündemden yoksun bir uluslararası sistemde neden olduğu karmaşık koşullar bütünü olarak değerlendirilebilir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinin söz konusu ise, uluslararası sistemde yer alan iki devlet arasında herhangi bir olumsuz gelişme her iki taraf için de bazı sonuçlar doğurmaktadır. Bu zaman her bir durumda iki devlet arasındaki ilişki, taraflardan biri için diğerine göre daha fazla önem arz edecektir. Devletlerden birisinin diğerine karşı duyduğu gereksinim daha fazla olarak diğer devlet için önemli bir pazarlık gücü sağlayabilmektedir. Lakin her koşulda iki taraf da ilişkinin sağlıklı bir biçimde devam ettirilmesi üzerine çıkar tanımlamalarına sahip olmaktadır ki, bu da karşılıklı bağımlılık ilişkisini ortaya koymaktadır.

Böylece devletlerden birinin mutlak kontrole ve belirleyici bir pozisyona sahip olduğu “bağımlılık” (dependence) durumundan farklı olarak “karşılıklı bağımlılık” (interdependence) durumu söz konusu olur (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 75).

Uluslararası ilişkiler bağlamında bu kavram ilk kez 1914 yılında Norman Angell tarafından kullanılmış, daha sonra ise Francis Delaisi (1925) ve Ramsay Muir (1933) yıllarından bu kelimeye atıf yapmışlar. Norman Angell, ekonomik karşılıklı bağımlılığın artmasının savaşları anlamsız kıldığını, ticaretin geliştikçe savaşların modasının geçeceğini bildirmiş, Ramsay Muir ise, kendi “Karşılıklı Bağımlı Dünya ve Problemleri” isimli çalışmada bu fikri desteklemiştir (Başıl, 2013: 9).

1.1.2. İletişim Kanallarının Çokluğu

Karşılıklı bağımlılık birçok değişkenin etkisi altında oluşmaktadır. Devletlerarası karşılıklı bağımlılığın boyutlarının analiz edilebilmesi için bağımlılığın kaynağı, faydaları, göreceli maliyet ve simetri gibi dörd temel unsurun incelenmesi gerekiyor. Karşılıklı bağımlılığın kaynağı ekonomik, askeri, sosyal veya çevresel ilişkilerle bağlı olabilir. Birey seviyesinde aktörler arası etkileşim durumunu araştıran karşılıklı bağımlılıktan ziyade uluslararası seviyede birçok aktör arasındaki etkileşim ağını açıklamak için kullanılan karmaşık karşılıklı bağımlılık ise, Keohane ve Nye'ye göre uluslararası sistemin ayırt edici temel varsayımlarını üç temel başlıkta toplamaktadır:

1. Aktörler ve toplumlar arasındaki iletişim kanallarının artması;
2. Uluslararası ilişkilerin gündeminde sabit bir öncelik sıralamasının bulunmaması;
3. Askeri gücün öneminin giderek azalması.

20. Yüzyılın son çeyreğine doğru hızlı bir gelişme gösteren teknoloji nedeniyle toplumlar arasındaki bağlantı ve etkileşimi sağlayan kanallar da hızla artmaya başlamıştır. Önceleri yalnız resmi kanallar vasıtasıyla kurulan ilişkiler sırasına 1960'lı yılların sonuna doğru gayri resmi kanallar da eklenmiştir. Uluslararası ilişkilerin yeni aktörleri olarak çok uluslu şirketler, uluslararası örgütler, banka ve sendikalar, sivil toplum örgütleri, terörist yapılanmalar ve suç şebekelerinin faaliyetleri ile devletlerin karar verme kapasiteleri zayıflamaya başlamıştır. Bu yeni aktörlerin davranışları aynı zamanda bir köprü rolü oynayarak, hükümet politikalarının birbirine yaklaştırılmasında önemli olmuş, farklı ülkelerin iç politikalarının birbirine bağlı, karmaşık ve birbirinden etkilenebilir bir hale getirerek ülkeler arası işbirliğini gerekli kılmaktalar. Ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesi ile dünya insanlar için giderek daha da küçülmeye başlamıştır. Bu konuda Keohane ve Nye herhangi bir uluslararası hava alanına giderek ülkeler arasındaki ilişkilerin nasıl çok taraflı bir hale geldiğini anlamanın mümkün olduğunu söylemişler. Rosecrance, karşılıklı bağımlılığı işbirliği geliştirmenin ön koşulu adlandırmış ve taraflar arasında ortak bir sorun veya çıkar olmaksızın iletişim kurulmasının, herhangi tartışma veya anlaşma gerçekleştirilmesinin anlamsız olduğunu bildirmiştir (Başıl, 2013: 17-20).

Her ne kadar realist düşünce okulu devleti temel “ontolojik araç” olarak görse ve uluslararası ilişkiler disiplini genel analiz düzeyi olarak devlet sistemi üzerine odaklansa da, devlet-dışı aktörler yeni dönemde uluslararası ilişkiler çalışmalarının önemli tartışma konusuna dönüşmüştür. Özellikle 1980'li yılların sonunda Komünist Blok'un çökmesiyle bir yandan güvenlik dışındaki alanlara ilgi artarken diğer yandan devlet-dışı aktörlerin yeni faaliyet alanları açılmıştır. Devlet dışı

aktörlerin ön plana çıkmasıyla küreselleşme arasında paralellik kuran neo-liberal düşünce, ticaret, sermaye ve fikirlerin herhangi bir engelle karşılaşmadan serbest bir şekilde sınırları aşmasıyla açıklanabilmektedir. Çağımızda küresel güç dolaşımı, savaşın yürütülmesi ve barışın yapılması için bilgi ve iletişim teknolojileri önemli bir hale gelmiştir. Örneğin Körfez Savaşı, Kosova'daki insani müdahale, 11 Eylül saldırılarından da görüldüğü gibi yeni iletişim kanalları küresel şiddetin örgütlenmesinde, uygulanmasında, haklı gösterilmesinde ve temsilinde çok büyük bir güce sahip olmuştur (Karagül ve Özkan, 2015: 16-17).

1.1.3. Konular Arasında Sabit Bir Öncelik

Sıralamasının Bulunmaması

Keohane ve Nye, “Power and Interdependence” adlı çalışmalarında realist düşüncenin temel varsayımlarını aşağıdaki gibi açılmaktalar:

- Devletler dünya siyasetinin temel ve uyumlu aktörleridir.
- Güç siyasetin en kullanışlı ve efektif aracıdır.
- Dünya siyasetinin gündem konuları arasında bir hiyerarşi var olmaktadır ve burda askeri/güvenlik konuları, “yüksek siyaset” olarak birincil, ekonomik/sosyal konular ise “aşağı siyaset” olarak ikincil yer tutmaktadır.
- Askeri güvenliğin sağlanması aktörlerin temel amacıdır ve askeri güç devlet siyasetinin efektif şekilde uygulanmasının en etkin aracı olmaktadır.
- Siyasi gündem güç ve güvenlik tehditlerindeki değişimlerle doğrudan paralel şekilde değişmektedir.

- Askeri gücü büyük olan devletler bu gücü diğer alanlarda da üstünlük elde edilmesi için kullanmaktadır. Bu durum dünya siyasetinde devletler arası hiyerarşiyi güçlendirmektedir.
- Uluslararası örgütler ise en düşük role sahip olmaktadır (Esakova, 2012: 48).

Uluslararası örgütlerin sayısının az, devletler arasındaki iletişim oranının düşük olduğu bir ortamda uluslararası gündem konularının öncelik sıralamasına göre, güvenlik sorunları birincil, yani yüksek siyaset (high politics) alanı, diğer meseleler ise ikincil, yani aşağı siyaset (low politics) alanı olarak ilan edilmektedir. Lakin bu fikir neoliberalist okul tarafından, özellikle Keohane ve Nye tarafından gereksiz ilan edilmiştir. Bu düşünceye göre ülkeler arasındaki etkileşimin artması uluslararası ilişkilerin gündem konularını değiştirmekte ve olayların hızlı bir şekilde çeşitlenmesine neden olmaktadır (Başcıl, 2013: 21).

Keohane ve Nye'ye karşılıklı bağımlılık kuramının temel varsayımlarını, özellikle uluslararası ilişkilerin gündem konularının sıralanmasını aşağıdaki şekilde ifade etmişler:

- Devletler uluslararası siyasetin tek aktörleri değiller, çok sayıda devletlerarası, hükümetler arası ve ulus-ötesi aktörler ve uluslararası iletişim kanalları bulunmaktadır.
- Uluslararası ilişkilerin temel gündem konuları arasında herhangi bir hiyerarşi bulunmamaktadır. Devletlerin temel amaçları konu ve alanlara göre değişebilmektedir. Ulus-ötesi siyaset bu amaç ve hedeflerin belirlenmesini imkansızlaştırmaktadır. Ulus-ötesi aktörlerin kendi amaçları ve bu amaç kapsamında gündem konuları vardır.
- Siyasi gündem konulara göre güç dağılımında yaşanan değişikliklere uygun biçimde değişmektedir. Başka sözle, uluslararası rejimlerin

statüsü, ulus-ötesi aktörlerin öneminin artması ve karşılıklı bağımlılığın artması ile siyasi gündem değişebilmektedir.

- Askeri gücün önemi azaldıkça güçlü devletlerin bağlantıları azalmaktadır.
- Uluslararası örgütler aracılığıyla zayıf devletlerin bağlantıları artmaktadır.
- Uluslararası örgütler gündem konuların belirlenmesinde, koalisyonların oluşturulmasında ve zayıf devletlerin kendi politikalarını yürütebilmesi için bir alan sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Herhangi özel bir konu için örgütsel forum seçilmesi ve burdaki seslerin toplanması önemli siyasi kaynak olarak değerlendirilmektedir (Esakova, 2012: 50-51).

Artık güvenlik ve askeri konular tüm diğer konuların üstünde durmamakta, ekonomi, finans ve ticaret meselelerinden enerji ve çevre sorunlarına. Uzayın ve açık denizlerin kullanımı, nüfus hareketleri, sınır aşan suç ve suç örgütleri ile mücadele gibi geniş yelpazeyde yer alan konular daha çok mesai harcanan bir konu haline gelmiştir (Başcıl, 2013: 22).

1.1.4. Askeri Gücün Öneminde Azalma

Güçden söz edilidiğinde ilk akla gelen, onun şiddet veya zor yolula açığa çıkması ve bu anlamda gerektiğinde şiddete başvurabilmedir. Lakin hiç şüphesiz askeri güç ekonomik güçle desteklenmediği sürece, veya ekonomik çıkarlar askeri güçle korunmadıkça ne askeri güç ne de ekonomik güç tek başına bir anlam ifade edemez (Özdemir, 2008: 118).

Keohane ve Nye, askeri gücün dış politikadaki önemi reddetmete ve nükleer tırmanma riski, az gelişmiş veya güçsüz ülkelerdeki insanların

direnişi, kamuoyunun artan etkisi ve ekonomik hedeflere ulaşmadaki belirsizlik gibi nedenlerle askeri kuvvet kullanımının devletler açısından daha maliyetli olduğu fikrini ifade etmekte ve böyle bir durumda asimetrik karşılıklı bağımlılığın bir güç unsuru olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. Liberal karşılıklı bağımlılık teorisinin realist yaklaşımın bir alternatifi olarak görmeyen bu iki düşünür, karşılıklı bağımlılığın otomatik olarak işbirliğine yol açmayacağı gibi güç ilişkilerini de ortadan kaldırmayacağını altını da çizmekte, hatta karşılıklı bağımlılığın belirli bir alandaki potansiyel güç kaynaklarının yakın ilişki içerisinde olduğuna değinmektedirler (Alagöz, 2016: 37).

Karşılıklı bağımlılık ilişkisine göre taraflardan birinin diğeri üzerindeki pazarlık gücü (bargaining power) diğeri tarafından buna duyarlılığı (sensitivity) ve kırılganlığı (vulnerability) ile bağılı olmaktadır. Steve Chan bu duruma örnek olarak ABD, Japonya ve Avrupa ülkeleri gibi büyük ve güçlü devletlerin Ortadoğu petrollerine duydukları gereksinimi göstermektedir. Lakin bu ülkelerin her birinin Ortadoğu petrolüne karşı duyarlılığı olsa da, bu bölgeden petrol ithal etmelerine engel teşkil edecek herhangi bir olumsuz gelişme durumunda oluşabilecek kırılganlık seviyesi aynı olmamaktadır. Mesela, Japonya petrol ihtiyacının yaklaşık %75'ini bu bölgeden tedarik ettiğı için, ABD ve Avrupa ülkeleri ile kıyasla Japonya Ortadoğu ülkelerinin enerji politikası karşısında daha kırılgan olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda böyle bir durumda Ortadoğu ülkeleri Japonya üzerinde daha fazla pazarlık gücüne sahip olmaktadır. Lakin asimetrik ilişkilerin daha az olduğu durumlarda da aktörlerin istenilen etki yaratabilmesi söz konusudur. İlişkilerde güçsüz aktörün büyük ödünler vererek herhangi bir konuda amaçlarına ulaşması mümkün olduğ gibi, güçlü devletin herhangi bir konuda kazanımlarından

daha fazla ödün vermesi gerekecekse ilişkideki avantajlı tarafının etkisini kullanmaması söz konusu olabilir (Alagöz, 2016: 38).

1.2. KARŞILIKLI BAĞIMLILIĞIN SİYASİ SÜREÇLERİ

1.2.1. Konular Arası Bağlantı Stratejileri

Neorealist ve neoliberalist düşünce taraftarları uluslararası ilişkileri şekillendiren konular arasında sabit bir sıralamanın olup olmadığını tartışırken Keohane ve Nye alt kademedeki olan bir bürokratın bile kendi dış politika hedeflerini ortaya koyabileceğini, lakin uluslararası aktörlerin kendi çıkarları doğrultusunda dış politika izlemelerinin bu süreci daha da karmaşık hale getirdiğini söylemişler. Bu durumu tanımlamak için “çarpişan bilardo topları” örneğinin yetersiz kaldığını belirten bu iki düşünür, uluslararası ilişkileri şekillendiren aktörlerinin eylem ve politikalarının birbirine bağlı olduğunu ve bu bağımlılığı temsilen “ilişkiler ağı” (cobweb of relations) modelini öne sürmüştür. Bu modelde ilk olarak konular arasında bağlantı kurulması öne sürülmüştür. Keohane ve Nye’a göre karşılıklı bağımlılık ilişkisinde aktörlerin politika ve hedefleri farklı konularda farklılık gösterebilmektedir. Oysa geleneksel analizler çeşitli konularda benzer siyasi süreçlerin ortaya çıkacağını varsaymaktadır. Yani gelişmiş ülkeler askeri ve ekonomik güçlerini diğer devletlerin farklı alanlardaki politikalarını etkileyebilmek için kullanmakta ve farklı konular birbirine bağlayarak uluslararası örgütler vasıtası ile zayıf devletler üzerinde üstünlük kurabilmekteler. Böylece askeri ve ekonomik gücün genel yapısı arasında uyum sağlanmaktadır. Örneğin askeri güç kullanma tehdidinin yokluğunda devletler ticaret, enerji, doğal kaynaklar ve açık denizlerin kullanımı gibi konularla birbirinden farklı hedef ve politikalar izleyebilirler. Güçlü devletlerin

birbirine karşı askeri güç kullanması bütün dünya için tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Keohane ve Nye, askeri gücün giderek kolay kullanılabilir olmaktan çıktığını ifade etmekte. Askeri güçlerini bağlantı stratejisi olarak kullanamayan devletler diğer devletler üzerinde üstünlüklerini sağlayabilmek için ekonomik güçlerini kullanmayı deneyebilirler. Fakat bu ekonomik bağlantı stratejisi de ulus-ötesi aktörlerin, en esası ise demokratik ülkelerdeki çıkar grupları ve şirketlerin göstereceği muhtemel tepkiler yüzünden kolay şekilde uygulanmayabilir. Yoksul ve zayıf ülkeler söz konusu ise, bağlantı stratejileri farklılık göstermekte ve bu ülkelerdeki çıkar grupları ve muhalefet zayıf olduğuna göre birbiriyle ilgisi olmayan konuların bağlanması konusunda ülke yönetiminin daha rahat davranması mümkün olmaktadır. Böylece güç kullanımı azalmakta, gündem konuları çeşitlenmekte, konular arası genel sabit bir hiyerarşi sıralaması ortadan kalkmakta ve güç dağılımı her bir konunun kendi içerisinde önemli hale gelmektedir (Başcıl, 2013: 27-29).

1.2.2. Uluslararası ve Ulusötesi İlişkiler

Toplumlar arasındaki etkileşim sürecinin çoğul iletişim kanallarına sahip olması nedeniyle uluslararası politika ile iç politika arasında keskin bir ayrım yapılması zorlaşmıştır. Uluslararası bir gelişme çok kolay bir şekilde iç politikada tepkilere neden olmakta ve bu tepkiler ise hızlı bir şekilde uluslararası etki göstermektedir. Karşılıklı bağımlılık stratejilerinin etkileri de var olduğunu göz önünde bulundurarak bunun siyaset ve gündemin kontrolüne etkilerinin dikkate alınması gerekiyor. Hükümetler ve bürokratik kadrolar arasındaki temaslar onların düşünce ve politikalarını etkileyebildiği gibi, bir ülkenin hükümeti ile diğer ülkenin

gayrı resmi aktörleri arasındaki ilişki de pek ala tesis edilebilir (Başcıl, 2013: 32-33).

Uluslararası işbirliği, devletlerin niyetleri ile bağlı belirsizliği azaltıcı araçlarla mümkün olabilir. Bu açıdan neoliberallerin öne sürdükleri çözüm önerisi rejimlerdir. Neoliberallere göre devletleri işbirliğinden alıkoyan sebep ortaklarının bireysel maksimum kazanç elde etme amacıyla kendilerini aldatması korkusudur. Yani bir devletin iyi niyetli çabalarının karşı tarafdaki sömürülerek bireysel kazanç dönüştürülmesi korkusu işbirliğinin önündeki temel engeldir. Örneğin, devletler arasındaki güvenlik ikilemini aşmak için savunma amaçlı silahların arttırılıp saldırı amaçlı silahların azaltıldığı bir ortamda, bu amacı paylaşır gibi gözüküp aslında saldırı silahlarını imha etmeyen bir devlet diğerlerini aldatarak haksız bir avantaj sağlamış olur ve bu avantajı ileride diğer ülkelerin güvenliğine veya daha fazlası, varlığına tehdit olarak kullanabilir. Neoliberaler bu durumun bertaraf edilmese bile azaltılmasında rejimlerin çok önemli bir role sahip olduğunu savunmaktalar (Aksoy, 2015: 62).

Nye'a göre günümüzde bilgi temelli ekonomileri ve karşılıklı bağımlılığa dayalı sisteminde güç daha az somut, daha az şiddet ve zorlama ve daha zor el değiştirebilir (less tangible, less coercive, less transferable) nitelik taşımaktadır. Nye uluslararası siyasette sert ve yumuşak güç ayrımı yaparak, somut kaynakların kontrolü ile elde edilen sert gücün başkalarının davranışlarını şekillendirmeye yaradığını, lakin yumuşak gücün ise başkalarının davranışlarından daha önce isteklerinin şekillendirilme yeteneğine sahip olduğunu ifade etmektedir (Özdemir, 2008: 139).

Ulusötesi şirketler, belli bir miktarda sermaye ve satış hasılatına sahip olan, belli bir ülkede merkezi bulunan, çok sayıda ülkede faaliyet gösteren

ve bu ülkelerdeki şube ve bölümleri ile katma değer yaratan, aynı zamanda bu ülkelerin varlıklarını şu veya bu şekilde kontrol eden, kar amaçlı girişimcilerdir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayan ve SSCB'nin dağılmasıyla Soğuk Savaşın bitmesi ardından tüm dünyaya yayılarak uluslararası ilişkileri etkileyen önemli bir aktör haline gelen ulusötesi şirketlerin sayısı 1976 yılında 11000 iken 2008 yılında 82000 olmuştur. Global 500 listesinde ilk sıralarda yer alan Royal Dutch Shell şirketinin geliri 458 milyar dolar civarı iken Polonya'nın GSYH'sı 430 milyar dolar civarı olması, özellikle son yıllarda ulusötesi şirketlerin güçlerinin (ekonomik ve politik) ulus devletlerle kıyaslanır hale gelmesi, onların günümüz uluslararası ilişkilerinde rolünün önemszenmesini ve daha geniş araştırmasını gerektirmektedir (Dura, 2011: 86).

Uluslararası üretim kanalı ile dünya ekonomisinin daha da gelişen entegrasyonu güç dengesini devletlerden ziyade dünya piyasalarına kaydırmış, bu kayma ise sivil toplum üzerindeki bazı güçlerin, devletlerden ulusal sınırlarla bağlı olmayan ulusötesi şirketlerin harekete geçmesini ve güçlenmesini sağlamıştır. Lakin bu güç, egemenliğin tamamen bu şirketlere geçtiği şeklinde yorumlanmamalıdır (Dura, 2011: 92).

1.2.3. Karşılıklı Bağımlılığın Oluşturulmasında Uluslararası Örgütlerin Rolü

Küreselleşme süreci arttıkça zamanla uluslararası örgütlerin de siyasal pazarlıklarda rolü artmaktadır. Uluslararası örgütler uluslararası gündemi belirleyebilmekte, koalisyonlar oluşturma sürecinde bir katalizatör rolü oynamakta, küçük ve zayıf devletlerin siyasal öncelik kullanmaları ve bağlantı stratejilerini uygulamaları için bir zemin olarak

değerlendirilmekteler. Özellikle azgelişmiş, diğer ülkelerde diplomatik temsilcilikleri olmayan devletlerin bir araya getirilmesi açısından uluslararası örgütlerin büyük önemi vardır.

(<http://rukiyeeroglu.wixsite.com/rukiyeeroglu/karlikl-bamllk>, erişim tarihi: 24.05.2018).

Devletlerin çok sayıda sosyal ve siyasal bağlarla birbirine bağlanması ve güvenlik ve şiddet kullanılmasının önemini kaybettiği bir ortam Keohane ve Nye tarafından “kompleks karşılıklı bağımlılık” olarak tanımlanmıştır. Böyle bir ortamda güç elde etmek için “sorunlar arası bağlantı kurma” (issue linkage) ve “gündem belirleme” (agenda setting) stratejileri ulusötesi veya hükümetlerötesi bağlantıların kurulmasıyla, veya uluslararası örgütler aracılığıyla mümkün olabilir (Özdemir, 2008: 132).

Uluslararası örgütler üzerinde uzlaşmış kurallar, düzenlemeler ve beklentiler ile uyumlu kurumsal yapı ve üyeler arasında sorumluluk dağılımı ile karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkisinin yönetildiği kurumlardır. Sadece ekonomik karşılıklı bağımlılık devletlerarası çatışmaların engellenmesinde yetersiz olmakta, uluslararası ilişkilerde istikrarı sağlamak ve devletlerarası işbirliğini düzenlemek için uluslararası örgütlere ihtiyaç duyulmaktadır. Gelişen teknoloji ile paralel olarak devletlerarası diyalog ve işbirliğinin geliştirilmesine hizmet eden uluslararası örgütlerin de uluslararası politikada önemi artmaktadır (Başıl, 2013: 34).

Uluslararası kuruluşlar uluslararası sistemin temel aktörleri olan devletlerin çözmeye gücünün ve imkanın yetmediği sorunlara cevap olarak ortaya çıkmıştır. Geçmiş dönemde pek az karşılaşılan çevre, kalkınma, sosyal sorunlar, terörizm, kaçakçılık, bilim, kültür ve teknoloji gibi konular da burda yer almaktadır. Özellikle realist yaklaşımı savunanların en çok önem verdiği güvenlik sorunu çoğu zaman devletleri

uluslararası örgütlerde birleşmeye itmiştir. Özellikle güvenlik çıkarları örtüşen ülkeler için bu çıkarlarını sağlamanın en etkili yollarından biri ortak tehditleri algılayan ülkeler arasında işbirliği yaparak, savunma ve güvenlik parklarında birleşmektir. Günümüz uluslararası sisteminde birçok uluslararası kuruluşun oluşumu da bu tür güvenlik endişelerine dayanmaktadır (Abdulkadir, 2007: 231-233).

1.2.4. Karşılıklı Bağımlılık ve Uluslararası Liderlik

Keohane ve Nye, çağdaş tarihimizin hemen her döneminde uluslararası sistemde bulunan lider devletlerin bu konumlarını farklı boyutlarda ve şekillerde gerçekleştirdiğini ifade etmekte. Liderlik yönetme, komuta etme, öncüllük etme veya ikna ve teşvik etme aracılığıyla gerçekleşmektedir. İleri süren ilk liderlik modelinde uluslararası sistemi yönetebilme imkanlarına sahip ve güç kullanma isteği olan bir devletin uluslararası sistemi kendi çıkarlarını koruma amacıyla azami biçimde yönettiği hegemonik liderliktir. Böyle bir liderlik modelinde devletlerarası bağımlılık asimetrik şekilde büyük devletin lehine olacaktır. Diğer modelde ise lider devlet öncülük etme rolünü üstlenip diğer devletlerle uluslararası sorunların çözümünde geliştirdiği iyi ilişkiler ağını kullanmakta ve uluslararası sistemi istikrarlı kılmaya çalışmaktadır. Böyle bir modelde iç politika muhalefeti ve uluslararası sistemdeki gelişmeler devletin öncül rolünü yetersiz kılabilmektedir. Lider devlet, uluslararası sistemde yer alan aktörlerin davranışlarını düzenlemede isteksiz olsa bile, kendinin sahip olduğu konumu ve imkanları gereği tüm sistemi etkileyecek durumdadır (Başcıl, 2013: 37). Hegemonik liderlik modelinde yönetimin uzun süreli olması, meşruluğun güce bağımlı olmadığı halde aşınmaya eğilimli olması nedeniyle oldukça

zor olmaktadır. Güçlü bir lider devletin insanlığa hizmet olarak değerlendirdiği politika, zayıf devlet açısından emperyalist niyetler taşımakla eletirilebilmektedir. Bu nedenle hegemonik liderlik çoğu zaman zorlama tedbirlerini de beraberinde getirmekte ve karmaşık karşılıklı bağımlılığın temel koşulları ile uyum sağlamamaktadır. Bundan farklı olarak herhangi bir liderin “öncülük etme” rolünü üstlendiği ikinci liderlik modeline göre, tek taraflı inisyatiflerin üstlenmesi ve meselelerin uluslararası istikrar açısından en uygun bir biçimde hall edilmesi söz konusu olmaktadır. Bunların yanısıra Keohane ve Nye tarafından üçüncü bir liderlik modeli de öngörülmüş ve bu teşvik edici liderlik adlanmaktadır. Bu liderlik modelinde lider devlet diğerlerini uluslararası sistemin istikrarına katkı yapmaya teşvik eden bir siyasi davranış benimsemekte, başka sözle uluslararası sistemin istikrarına bağlı olarak devletlerin elde edecekleri uzun vadeli çıkarları için kısa vadeli kazançlarından vaz geçmeleri yönünde teşvik etmeye çalışmaktadır. Lakin hegemonik olmayan bu liderlik modelinde fazla sayıda devletin diğer devletlerden tamamen bağımsız politikalar yürütebilmesi nedeniyle lider konumundaki devletlerin bünyesindeki güçlü gruplar arasında hoşnutsuzluk oluşmakta ve dolayısıyla lider devletlerin kısa vadeli çıkarlarından vazgeçme istekliliklerinin erozyona uğramasına neden olmaktadır.

Günümüzde lider devlet olarak ABD’ni gösterebiliriz. Nye, ABD’nin uluslararası sistemde hakim konumunun geleceği ile ilgili şöyle karşılaştırma yapmıştır. SSCB’nin dağılmasından sonra iki karşıt görüş oluşmuştur. Bunlardan birincisi ABD’nin tek kutuplu bir uluslararası sistemin hegemon gücü olacağı ve ikincisi ise böyle bir hegemonlulğu fazla uzun sürmeyeceği ile ilgilidir. Nye, ikinci görüşü savunanların yanıldığını göstermek için 18. yüzyıl Britanya’sını örnek göstermektedir.

Amerikan kolonilerini yitirerek bir ada devletine dönüşeceği düşünülen Britanya, daha önce öngörülemeyen bir sanayi devrimi yaşayarak yaklaşık yüz yıl daha üstünlüğünü koruyabilmiştir. Nye'ye göre, 21. yüzyılda ABD “üçüncü sanayi devrimi”ni yaşayarak küresel bilgi devrimindeki rolü ve etkinliklerini arttırarak yine üstünlüğünü koruyabilecektir (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 86-88).

1.3. KARŞILIKLI BAĞIMLILIKTAN KÜRESELLEŞMEYE

Teorik yaklaşımların incelenmesi ile görüldüğü gibi, I. Dünya Savaşı ve sonrası döneme Liberalizm/İdealizm, II. Dünya Savaşı döneme Realizm damgasını vurmuş, realist bakış açısının uluslararası ilişkiler disiplindeki tekel rolü, 1970'lere doğru önce çoğulcu, sonra ise küreselci anlayışlarla sarsılmıştır. Bu sürecin sonucunda uluslararası ilişkiler araştırmalarının 1970'li yıllarda giderek daha çok küresel bağımlılık veya karşılıklı bağımlılık kavramıyla ve bunların dünya politikası üzerindeki etkilerinin araştırılması ile ilgilenmeye başlamıştır (Turan ve Mammadov, 2016: 1000).

Uluslararası sistemin doğası ile ilgili olarak Soğuk Savaş'ın son bulmasının ardından şekillenen ve günümüzdeki uzanan süreç, ulusal süreçlerle anlaşılmayacak ve çözümlenemeyecek oranda karmaşık bir uluslararası ortama işaret etmektedir. Bu süreçte ulus-devletler önemli derecede sınırötesi bağlantıların ve karşılıklı bağımlılık koşullarının var olduğu bir ortamda dış politikalarını şekillendirmeğe mecbur olmuşlardır. Bu nedenle de, tüm dünya genelinde ticari yatırım söz konusu olduğu, ekonomik çıkarları gözetecek ve özellikle de sermayenin serbest şekilde dolaşımına imkan tanıyacak işbirliği ve entegrasyon çabaları gibi konular gündem oluşturmakta ve küresel sermaye açısından engel olarak

değerlendirilen sınırların ortadan kalkmasına yönelik gelişmeler yaşanmaktadır (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 80).

Küreselleşme genel olarak ülkeler arasında mal, hizmet, uluslararası sermaye akınları ve teknolojik gelişimin hızlı bir şekilde serbestleşerek artmasını, bunun sonucu olarak ortaya çıkan gelişmeleri, çokuluslu şirketlerin birbirleriyle mal alışverişlerindeki çeşitlilik, değer artışları, teknolojinin, hizmetlerin hızlı ve yaygın şekilde gelişmesi ve yükselmesini ve tüm bunların ülkeler arasında giderek serbestleşmesi ile ekonomik gelişmeyi ifade etmektedir (Şimşeker ve Ünsar, 2008: 1030).

1.4. KARŞILIKLI BAĞIMLILIK-KÜRESELLİK İLİŞKİSİ

Üçüncü bin yılın başlarındaki dünyamızda küreselleşme fenomeni, kendimizi, kültürleri, toplumları ve tüm dünyayı algılayış biçimimizi derinden etkileyen ve şekillendiren süreçleri tanımlayan bir öge olarak, en genel anlamıyla ise “dünya düzeni” sorununa bir giriş olarak değerlendirilebilir. Küreselleşme şu an tartışılırken bile evrimini sürdüren bir fenomendir. Küreselleşme “dünyanın küçülerek yoğunlaşması” sürecine gönderme yaparak, iletişim ve bilişim teknolojisindeki gelişmelerin, haberleşme ve ulaşımı daha kolay, hızlı ve ucuz bir hale getirmesinin ve böylece karşılıklı bağımlılığın artmasının sonucudur. David Harvey’in “zaman-mekan sıkışması” olarak tanımladığı bu durum, dünyanın M. McLuhan’ın sözleriyle “küresel köye” dönüşmesini hızlandırmıştır (Coştu, 2005: 95).

Küreselleşme sürecinde devletlerarası ilişkilerin ekonomik boyutu ön plana çıkmakta, portföy yatırımlarının uluslararası alanda sınırsız ve denetimsiz akışı sıkıntılara neden olmakta, ulus-devlet, ulus-devletlerin toplumsal anlayış ve sorumluluğunun ve ekonomideki rolünün ne olması

gerektiği gibi rounlar, bağımsızlık ve egemenlik kavramları her geçen gün daha şiddetli ve geniş çapta tartışılan hale gelmektedir. Bu sürecin gelişmekte olan ülkeler ve özellikle bu ülkelerdeki düşük gelirli kesimlerin aleyhine işlediği, sermaye ile eşzamanlı şekilde yoksulluğun da arttığı ve küreselleştiği gerçeği sıkı bir şekilde vurgulanmakta ve küreselleşme kendi beraberinde bazı olumsuzlukları da getirmekte, bunun yanısıra bu olumsuzlukların uluslararası düzenlemeler vasıtasıyla hafifletileceğine inanılmaktadır. Küreselleşme nedeniyle dünya çapında uluslar-aşırı hareket eden üretim faktörlerinin varlığı ve ticaretin serbestleştirilmesinin yanısıra devletler korumacılık duygusuyla, hatta bazen küreselleşme olgusuyla çelişen, aynı zamanda paralellik de arz eden bölgesel entegrasyonlara gitmekte. Küreselleşen bir dünyada tek başına ayakta kalmak ve diğer uluslararası aktörlerle rekabete girmenin doğurduğu sıkıntılar nedeniyle birçok devletler bölgesel “blok”lar oluşturmakta ve hatta daha da ileriye giderek ortak siyasi, hukuki ve toplumsal sistemler kurmaktadır. Örneğin Avrupa ülkelerini birleştiren AB, Kuzey Amerika devletlerini birleştiren NAFTA ve Çin, Japonya ve ABD gibi dünya devletlerini birleştiren APEC gösterilebilir.

Keohane ve Nye, küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık kavramlarının koşulsuz bir paralellik taşımadığını bildirmişler. Bu düşünelere göre, karşılıklı bağımlılık II. Dünya Savaşı’ndan günümüze kadar görüldüğü üzere artış gösterebilir ve 1930’ların Büyük Bunalın döneminde olduğu gibi etkisini kaybedebilir. Küreselleşme ise, değil düşüş göstermek, duraklama olarak ifade edilecek bir dönem bile yaşamamıştır. Bu nedenle, Keohane ve Nye, 1990’lı yıllardan itibaren uluslararası ortamın yaşadığı süreç ve karşılıklı bağımlılık yaklaşımı arasındaki ilişkiyi açıklamak için küreselleşme (globalization) kavramını değil, küresellik (globalism) terimini tercih etmişler (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 80- 81).

Günümüzde karşılıklı bağımlılığın artmasıyla, kültürel sembollerin, davranış biminlerinin ve hayat tarzlarının daha fazla aynılaştığı ifade edilmektedir. Bugün, dünyanın dört bir yanında insanlar aynı sinema filmleri (Hollywood) seyretmekte, aynı marka ürünlerini (Coca-Cola, McDonald`s, Marlboro, Blue-jeans, vd.) kullanmakta, tüm bunlar belirli tekel kültürel kodların veya sembollerin küresel hale geldiğini göstermektedir. Dolayısıyla küresel olarak tanımlanan olgu, aslında egemen tekelin kendi kendini temsil etmesi ve meşrulaştırması olarak tanımlanabilmekte ve “küresel” söylemi, temel olarak yerel köklere sahip olmaktadır. Egemen tikelin kendi kendini dünya ölçeğinde konumlandırması zamanla bir tahakküm (hegemonization) unsurunun oluşmasına ve gücün tek bir ülkenin veya kültürün elinde toplanmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, politik-ideolojik bir tavır veya tutum alışını simgeleyen bu durum, “küresellik” olarak tanımlanmaktadır (Coştu, 2005: 100-101).

1.5. KARMAŞIK KARŞILIKLI BAĞIMLILIK

Uluslararası sistemde terörist örgütler de dahil olmakla, devlet dışı tüm aktörlerin önemine dikkat çeken ve devlet merkezli gerçekçi paradigmanın yenilenmesi gerektiğine işaret eden Keohane ve Nye, kitle iletişim teknolojilerinin dramatik gelişimi üzerinde durmuş ve bu gelişimin yaşandığı bir süreçte uluslararası sistemin yapısını “karmaşık karşılıklı bağımlılık” kavramı ile açıklamışlar. Karmaşık karşılıklı bağımlılık kuramı söz konusu aktörleri birbirlerine karşı daha savunmasız ve birbirlerinin ihtiyaçları konusunda daha hassas kıldığını iddia etmektedir. Karmaşık arşılıklı bağımlılık kuramının üzerine inşa edildiği üç temel nitelik aşağıdakilerdir:

1. Uluslararası iletişim kanallarının çokluğu;
2. Uluslararası ilişkilerde hiyerarşinin olmaması;
3. Uluslararası politikada askeri gücün önemini giderek kaybetmesi
(Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 78).

Karmaşık karşılıklı bağımlılık nedeniyle uluslararası sistemde etkin aktör sayısı artmakta ve sistem daha çoğulcu bir yapı kazanmaktadır. Karmaşık karşılıklı bağımlılık, devletler arasındaki etkileşim kanallarının artması ve herhangi bir devletin diğerinde meydana gelen değişimlerden daha kolay etkilenir duruma gelmesi olarak ifade edilmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplinde uluslararası örgütler, ulus aşırı gruplar ve çok uluslu şirketler gibi devlet dışı aktörlerin rolü artmıştır. Karmaşık karşılıklı bağımlılık kuramına göre, aktör çeşitlenmesinin yanısıra güvenlik dışı konular da eşit bir öneme sahip olmaktadır. Karmaşık karşılıklı bağımlılık kuramına göre, yüksek siyaset ve aşağı siyaset konuları arasındaki hiyerarşi geçerliliğini kaybetmiştir. Bu bağlamda, neoliberal kurumsalcılık ulusötesi ekonomik ilişkilerin önemini arttırmış ve güç kullanımı bir dış politika aracı olmaktan çıkmıştır (Çıtak ve Şen, 2014: 15). Sanayileşmiş demokratik devletler arasında ön plana çıkan karmaşık karşılıklı bağımlılık, bu devletlerin birbirine karşı askeri güç kullanımı ihtimalini yok etmektedir (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 79).

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE İSRAİL'İN DIŞ POLİTİKA STRATEJİLERİ

2.1. AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN ÖĞELER

2.1.1. Politik ve Jeopolitik Öğe

Azerbaycan, ilk olarak Kafkas ülkesi olmakta, aynı zamanda siyasi, tarihsel ve coğrafi açıdan kendine özgü bir sıra özellikler taşımaktadır. Günümüz itibariyle bu bölgenin jeopolitik, jeoekonomik ve askeri-jeostratejik hayatında yerli ülkelerle yanısıra üç temel geopolitik aktör bulunmaktadır – Rusya, ABD ve AB. Bu aktörlerin her biri kendi çıkarlarını maksimize etmeğe çalışırken Azerbaycan'ın dış politikasını etkilemekte (Hasanov, 2015: 14).

Bağımsızlık kazanmasıyla Azerbaycan'ın günümüzdeki ulusal gelişim ve güvenlik politikası, dış politika stratejisi birden bire değil, birkaç aşamadan geçerek zamanla oluşmuştur. 1991 yılında Azerbaycan SSCB'den ayrılrsa da, eski komünist ideolojisinden tamamen vaz geçilmemişti (Hasanov, 2015: 96).

SSCB'nin dağılması döneminde Azerbaycan'da iki grup vardı. Bunlardan biri Sovyet komünist partisi yanlıları, diğeri ise halk desteğini kazanmış Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) yanlıları idi. 20 Ocak 1990 tarihinde SSCB yönetimi tarafından Azerbaycan'da iktidara getirilen Ayaz Mutallibov, muhalefetin ve AHC'nin tüm itirazlarına rağmen 1991 bağımsızlık ilanından sonraki seçkilerden yine Rusya desteğiyle zaferle çıkarak iktidarda kaldı. Mutallibov, dış politikada esas önemi Rusya'ya vermiş, Rusya ile ilişkilerde önemli gördüğü konuların başında ise BDT üyeliğini tutmuştu. O BDT üyeliğinin kabul edilmesi hakkında Almatı

toplantısında kabul edilen BDT Beyannamesini imzalamıştı. Fakat bu anlaşma, Parlamento tarafından feshedilmiştir (Karaman, 2012: 13-15). Mutallibov'un Rusya dışında iyi ilişkiler kurmak istediği ülkeler ise Türkiye ve İran'dı. O, başkanlığı döneminde Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı ağırlamış, akabinde ise Ocak 1992'de Türkiye'ye resmi ziyaret yapmıştı. İran ise Mütellibov'un ilk resmi ziyaret yaptığı ülke idi. Bu ziyaret sırasında İran'ın Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın birleşmesi endişeleri giderilmiştir. Özellikle bu durum Azerbaycan halkının değil, Rusya'nın menfaat sesi olduğunu kanıtlamaktadır. Mutallibov döneminde Azerbaycan Ordusu'nun hala kurulmamış olması, 26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı'da Ermenilerin Azerbaycanlıları acımasızca katliamı ile sonuçlanmıştır. Bu katliam sırasında özellikle Rus Ordusunun 366. Alayının varlığı Mutallibov'un 6 Mart 1992'de istifasına getirip çıkarmıştır. Mutallibov'un istifası ile iktidar Meclis Başkanı Yakup Memmedov'a geçmiştir. 3 aylık kısa bir süre içerisinde devlet başkanlığı yaparken Memmedov ihtiyatlı bir politika izlemiş ve tarafsızlık, bloklara dahil olmama ve saldırgan politika yürütmemeye çalışmıştır (Beşikçi, 2016: 238-239).

14 Mayıs 1992'de Parlamentodaki komünist rejim yanlıları yeniden Mutallibov'u Cumhurbaşkanı ilan ettiklerinde AHC itiraz etmiş, Cumhurbaşkanlığı sarayına yürüyüş yapmış ve bu durum üzerine Mutallibov ülkeyi terk etmeye mecbur olmuştur. 7 Haziran 1992 tarihinde Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı seçimlerini ise AHC lideri Ebülfez Elçibey kazanmıştır.

Elçibey, dış politikada Rusya ile mesafeli davranmış, Türkiye ile ilişkileri tarihteki en yüksek düzeye çıkarmıştır. Türkiye ile siyasi, askeri, eğitim, kültür ve ekonomi alanlarında birçok anlaşmalar yapılmıştır. Elçibey'in milliyetçi söylemleri, özellikle "Birleşik Azerbaycan" fikri, İran'ı hedef

alan “çok etnikli İran`da Farslar dışında kalan halkların ulusal haklarının ihlal edilmesinin bu ülkenin gelecekte dağılmasına neden olacağı” hakkında demeçleri İran`la ilişkileri kötüleştirmiştir (Beşikçi, 2016: 241). Elçibey, Azerbaycan`ın Rusya bağımlılığından tamamen kurtulması için, Rus askerlerini Azerbaycan topraklarından çıkartmış, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde AGİT arabuluculuğuna yoğunluk vermiş, BDT üyeliğini reddetmiş, Rusya ile eşit devletler olarak ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmeğe çalışmıştır. Bu durum Rusya ile ilişkileri de kötü etkilemiştir. Onun döneminde Dağlık Karabağ`da Azerbaycan`ın askeri başarısızlıklarının ardı arkası kesilmiyordu. Tüm bu kayıpların sonucu olarak toplamda Azerbaycan topraklarının %20`i Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Türkiye ile geliştirilen ilişkilere rağmen, Azerbaycan`ın Türkiye`den askeri yardım ve askeri işbirliği isteğine Türkiye`nin o zamanki yönetimi olumlu bakmamıştır. Türkiye`nin bu tavrı Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı saldırılarını daha da cesaretlendirmiştir. Kelbecerin düşmesiyle Elçibey`e karşı Suret Hüseyinov`un Rusya desteğiyle isyanı başlamış ve Elçibey, 20 Haziran 1993 tarihinde Bakü`yü terk etmek zorunda kalmıştır (Karaman, 2012: 21-23).

Elçibey iktidarı terk etse de, onun temelini koyduğu “Bütün Azerbaycan” ideali son iyirmi yılda giderek daha da büyük siyasi bir anlam ve önem kazanmıştır. Elçibey`le Müsavatçılığın “Türklük”, “Modernlik” ve “İslam” ilkeleri sırasına “Milli Bütünlük” ilkesi de eklenmiştir. 1995 yılında Anayasa kabulünden sonra ülkede yeni siyasi partiler kurulmuş, AHC Partisi bölünmüş, içerisinde birçok farklı parti çıkmıştır. Bunlardan Müsavat ve Azerbaycan Milli İstiklal Partisi (AMİP) programlarına bakıldığında Türkiye ve Batı ile entegrasyon, aynı zamanda “Milli Bütünlük” ilkeleri görülebilir (Yılmaz ve Sayın, 2013: 34).

Haydar Aliyev`in 1993 tarihinde iktidara gelmesiyle Azerbaycan`ın dış politikası denge siyaseti üzerine kurulmuş ve İlham Aliyev tarafından günümüzedek denge politikası devam ettirilmektedir. İlham Aliyev denge politikasına vurgu yaparak defalarca Azerbaycan`ın bağımsız bir dış politika yürüttüğünü ve hiçbir devletin etkisi altında kalmayacağını bildirmiştir. Bu politika H. Aliyev tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Azerbaycan`ın tüm dünya devletleri ile eşit hukuklu ilişkileri olmalıdır. Türkiye ile, İran ile, komşu Gürcistan ile, Rusya ile de, ABD ile de, Avrupa ülkeleri ile de, Arap ülkeleri ile de, Müslüman devletleri ile de, Türkdilli devletlerle de, Orta Asya devletleri ve Kazakistan`la da eşit hukuklu ilişkileri olmalıdır”. Bu politikanın göstergesi olarak Azerbaycan, hem BM, AGİT, Bağlantısızlar Harekatı (Non-Alignment Movement), Türkdilli Devletlerin İşbirliğı Konseyi, Avrupa Konseyi, İslam İşbirliğı Örgütü, UNESCO, UNICEF, BDT gibi uluslararası kurumlara üye olmuş, NATO, AB ve Uluslararası Antiterör Koalisyonu ile geniş bir işbirliğı geliştirmiştir (Mammadov, 2017: 33). Bunun yanısıra Azerbaycan İsrail`le sıkı ilişkiler geliştirmekte, özellikle askeri alanda işbirliğinin arttığı söylenebilir.

2.1.2. Ekonomik ve Demografik Öge

Azerbaycan tarih boyunca her zaman çok etnikli ve karmaşık bir ülke olmuştur. şu anda burda Azerbaycan Türkleri büyük çoğunluğu oluşursa da, eski zamanlardan günümüzedek Kafkasya ve İran etnikleri ve aynı zamanda Yahudi ve Ermeniler de bu bölgede yaşamıştır. Batı ve Doğu`nun buluşma notkasında, kültürlerin karışma alanı, aynı zamanda birçok zenginliklerine göre Azerbaycan küresel güçlerin jeostratejik çıkarlarının kesiştiğı bölge olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda

Azerbaycan birçok kez göçebe halkların istilasına ve göçüne de uğramıştır. Kuzey Azerbaycan'ı işgal eden güçler, burda konuşlanmak amacıyla göçebe siyasetini uygulamışlar. Burda eski ve orta çağlarda birçok halkların toplu göçleri İran yönetiminde, daha sonra ise Çar Rusyası yönetiminde gerçekleştirilmiştir. Rus İmparatorluğu Müslüman halka güvenmediği için tüm Kafkasya'da ve ayrıca olarak Azerbaycan'da onlara karşı ayrımcılık politikası uygulamış ve Hristiyan Ermeniler toplu şekilde Türkiye (o zaman Osmanlı) ve İran (o zaman Persia) bölgelerinden Kafkasya'ya göç ettirilmiştir. Bu tür amaçlı göç akımı Çar Rusyası'nın dağılmasından sonra yaranan Sovyetler döneminde de devam etmiştir. Fakat SSCB'nin dağılma döneminde, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında bu göçler ters yönde akımlara dönüşmeye başlamış ve Müslüman olmayan halkın çoğu Azerbaycan'ı terketmiştir (Musabeyov, 2001: 177).

Azerbaycan bölgesine ilk Türk akınları meraçtan önceki zamanlarda İskitler tarafından yapılmıştır. Daha sonra Sabirler bölgeye hakim olmuş, 4-5.yüzyıllarda ise bu topraklar Hunların geçit bölgesi olmuştur. Sabirlerin torunları olarak nitelendirilen Hazarlar 700 yıl boyunca bölgeye yerleşmişler. Hazarlar İdil Nehrinin Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde meskunlaşsalar da, daha sonra Kalmuk Sahrası ve kumuk Sahili ile aşağıya doğru inerek, Azerbaycan'daki Muğan Çölü'ne yayılmışlar. Hazarları takiben birçok diğer Türk tayfaları da Derbend kapısından bölgeye giriş yapmıştır. Yüzyıllar boyunca bu kapıdan o kadar çok Türk Azerbaycan'a gelmiştir ki, Derbent Kapıları "Türk Kapısı" olarak anılmıştır. Fakat bu toprakların esas olarak Türk Yurdu olması Selçuklular zamanına denk geliyor. Bölgenin fethinden sonra çok sayıda Oğuz (Türkmen) toplulukları buraya yerleşmiştir. Onlar özellikle Bizans ve Gürcülerle sınır boylarına Türkmenleri iskan etmişlerdi. Selçuklu

Devletinin ilk zamanlarında bölgeyi yönetmek için “melik” adı verilen şahzadeler, Moğol istilaları dönemi İlhanlılar ve Altın Orda yönetimi altında kalmışlardı. 12-13. Yüzyıllarda Gence’de karargah kuran İldinizler de, 1400’lü yıllarda Azerbaycan’a hükmeden Karakoyunlu ve Akkoyunlular da, 16. yüzyıldan itibaren iktidarı ele alan Sefeviler de Türk idiler. Fakat Sefeviler bölgeye Şiiliği yaymış ve özellikle bundan Osmanlılara karşı mücadele zamanı kullanmışlar. Şiiliğe karşı gelenler sürgün ediliyordu. Örneğin Gence, Karabağ, Şirvan ve Tebriz’de 25 bin dönük ailesi 1614’de sürgüne zorlanmıştı (Göl, 2016: 156-157).

Azerbaycan’ın belirtilen demografik yapısında Türk etnik unsurunun güçlü olması ülkenin dış politikasının Türkiye’ye yönelmesini ve Azerbaycan’ın Türk devletleriyle yakın ilişki içerisinde olmasını tetiklemektedir. Buna karşın ülkedeki Rus azınlıklar ve Rus sempatzanları Azerbaycan’ın Rusya ile daha sıkı işbirliği içerisinde olmasını destekliyorlar. İran’ın Kuzey eyaletlerinde büyük sayıda (toplam nüfusun %16’sı kadar) Azerbaycan Türkünün bulunması, özellikle Azerbaycan’da Elçibey gibi milliyetçi iktidarın bulunması zamanı İran açısından büyük endişe kaynağı idi. Bu nedenle İran karşı politikalar uygulamış ve Ermenileri desteklemişti (Yılmaz ve Sayın, 2013: 30).

Azerbaycan’da Azerbaycan Türklerinin yanı sıra, temel olarak Ruslar, Ermeniler, İngiloylar, Lezgi, Avar, Tsahurlar, Talışlar, Kürtler, Tatlar, Yahudiler, vd. etnik azınlıklar yaşamaktalar.

Azerbaycan’da eski dönemlerden itibaren yaşamaya başlayan Yahudiler (onlar Tat dilinde konuştukları için onlara bazen Tat-İudeyler diyorlardı) Rusya’nın Kafkasyayı istilasından sonra ortaya çıkan Avrupalı Yahudiler ve Aşkenazlar olarak ayrılmaktalar. Sovyet döneminde ise bu bölgede meskunlaşan Yahudileri dağlı Yahudiler ve tüm diğer Yahudiler (buna Gürcistan, Orta Asya ve Kırım Yahudileri de dahildir) diye ayırmışlar.

Azerbaycan'daki dağlı Yahudilerin kökenleri ve burda ortaya çıkmaları hakkında çeşitli görüşler vardır. Bazıları onları eski zamanlarda Hazarlardan İudaizmi kabul etmiş İran dilli kabile olarak varsaymış, diğerleri ise Yahudilerin uzun zaman İran dilli ortamda yaşadığını ve onların dilini aldığını ifade etmiştir. Yahudilerin bir kısmının Sasani şahı 2. Yezdigerd (435-459) döneminde Azerbaycan'a g   ettirildiğini bilinmektedir. Fakat tüm diğer SSCB  lkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da son 20-30 yıl içerisinde Yahudilerin İsrail ve diğer batı ülkelerine g   etmesiyle sayıları azalmıştır. Azerbaycan'da 1939 yılında 41.2 bin Yahudi vardıysa, bu sayı 1989 yılında 25.3 bine düşmüş, 1999 yılında ise daha da azalarak 9 bin olmuştur. Dağlı Yahudilerin büyük kısmı Azerbaycan'ın Kuzeydoğu bölgelerinde, özellikle Kuba'nın Krasnaya Sloboda (Kırmızı Köy) adlı bölgesinde yaşamakta ve halkın diğer kesimleriyle kıyasla daha yüksek refah düzeyine sahip olmaktadır (Musabeyov, 2001: 194). Azerbaycan'da Yahudi azınlıklar ülkenin İsrail'le ilişkilerinin yüksek düzeyde tutulmasına ve İsrail-Filistin sorununda Azerbaycan'ın tarafsız mevkiye sahip olmasına neden olmaktadır.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan birçok ülkelerle ekonomik ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Fakat Azerbaycan ekonomisinin %90 civarı gibi çok büyük bir kısmını enerji sektörü oluşturmaktadır. 2011 yılında ülkenin tüm ihracatının %86'sını yalnız enerji sektörü ürünleri karşılamış ve GSYH'nin %44' n  oluşturmuştur. 1991-1994 Dağlık Karabağ uğruna Ermenistan-Azerbaycan savaşı yılları olduğu için bölge yabancılara pek güvenilir yatırım alanı gibi gözükmese de, Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi, 12 Mayıs 1994 tarihinde Ateşkes Antlaşması ve bunun ardından 20 Eylül 1994 tarihinde "Asrın Antlaşması" adlanan enerji sazişini imzalaması ile ülkede durumlar tamamen değişmiştir. IMF ve Dünya

Bankasının da yardımıyla birçok orta ve uzun vadeli devlet programları uygulamaya konulmuş, Hazar enerji kaynaklarının üretim ve ihracatında hukuksal düzenlemeler yapılmış ve ilk kez Rusya'dan bağımsız enerji politikası uygulanmıştır. Günümüzde Azerbaycan ekonomisi açısından Batı yönlü ülke sayılabilir. Azerbaycan'ın en önemli projelerinin neredeyse hepsi (BTC, BTE, GKG, BTK) Batı'ya, Avrupa'ya yönlendirilmiştir. Bu projelerin hepsinde Türkiye taraf olarak, Gürcistan ise transit ülke olarak yer almaktadır. Aynı zamanda Türkiye Azerbaycan'ın en fazla ticari yatırım yaptığı ülkelerden birincisidir. Azerbaycan'ın en önemli on ticari ortağı arasında beş Batılı devlet bulunurken, BDT ülkelerinin sayısı üç, diğer Asya ülkelerinin sayısı ikidir. Görüldüğü gibi, Azerbaycan ekonomisi ve dolayısıyla siyaseti de Batılı devletlerle ve Türkiye ile daha yakın bir ilişki içerisinde bulunmaktadır (Yılmaz ve Sayın, 2013: 33).

2.2. İSRAİL'İN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN ÖĞELER VE DIŞ POLİTİKA STRATEJİLERİ

2.2.1. Politik ve Jeopolitik Öğe

Tarihin her döneminde dünyanın merkezi konumunda bulunan Ortadoğu Bölgesi, stratejik önemi ve sahip olduğu zenginlikleri ve özellikleri ile bir çekim merkezi oluşturmuştur. Bu durum Bölgede çok sayıda savaşların ve egemenlik mücadelelerinin yaşanmasına getirip çıkarmıştır. Fakat tarihin hiçbir döneminde ve dünyanın hiçbir noktasında Yahudi-Filistin halkları arasındaki gibi birer avuç insan, bir avuç toprak uğruna bu denli uzun ve sert mücadele yapmamıştır. Filistin uğruna Arap-Yahudi mücadelesi, modern çağın en uzun kavgasını oluşturmaktadır (Kızıloğlu, 2012: 36).

İsrail parlamenter bir demokrasi olarak, siyasetindeki temel aktörler Yahudi partileri ve azınlık listeleri olarak iki temel gruba bölünebilir. Azınlık listeleri dedikte Müslüman, Hristiyan ve Dürzi Araplar kast edilmektedir. Yahudi partilerinin en önemlileri olarak sosyalist İşçi Partisi ve sağcı Likud Partisi gösterilebilir. Yeni partiler zaman zaman sisteme dahil olsalar da, bu iki rakip partiden biri dahil olmadan İsrail’de herhangi bir koalisyon hükümetinden söz edilememektedir. Genel olarak hükümetler koalisyonlardan oluşmaktadır. 1977 seçimlerine kadar İşçi Partisi ve koalisyon ortaklarının iktidarı ve güçlülüğü açıkça görülebilir. Fakat ABD’nin isteğine duyulan ihtiyaç, liberal Siyonistlerin ve diğer partilerin varlığı, İşçi Parti’nin sosyalist söylemlerini yumuşatmasına ve daha merkez-sol bir çizgiye kaymasına ve son olarak liberal değerleri savunan Likud partisinin güçlenmesine yol açmıştır. Günümüz itibariyle Likud Partisi başkanı olan Netanyahu İsrail’in 32. Hükümetinde Başbakan olarak faaliyet göstermektedir (Ulutaş vd., 2012: 36-38). Çok sayıda hükümet ve çeşitli partilerin iktidara gelmesine bağlı olmadan İsrail her zaman dış politikada belirli stratejiler uygulamış ve bu stratejiler ülke içerisindeki farklılıkların ve çatışmaların görülmemesine neden olmuştur (Ulutaş vd., 2012: 12). Günümüzde İsrail Devletinin toplam alanı 22.145 km kare, bunun toprak kısmı ise 21.671 km karedir. İsrail kuzeyde Lübnan, kuzeydoğuda Suriye, doğuda Ürdün, güneybatıda Mısır, batıda Akdeniz ile çevrelenmiştir (İsrail Enformasyon Merkezi, 2008: 96).

2.2.1.1. İsrail’in Çevre Strateji

Yahudi Devleti’ni kuran ve onun ilk iki on yılını yöneten David Ben Gurion ve kurmayları bu bağlamda daha gerçekçi ve tutarlı bir “beka stratejisi” belirlemeye ihtiyaç duyuyorlardı. İsrail’in düşman “Müslüman

Arap denizi” tarafından bir “ada” gibi çevrelendiği bir gerçeği ortadaydı. Bu durumda iki şey yapılabilirdi:

1. Müslüman Arap denizinin ötesine geçmek, bu denizin “çevresindeki” ülkelerle işbirliği imkanlarını geliştirmek. “Çevre stratejisi” adı verilen bu plana göre Etiyopya ve İran gibi Arap Ortadoğusunun çevresindeki Arap olmayan devletlerle işbirliği ve ittifaklar kurulması düşünülmekteydi.
2. Müslüman Arap ülkelerinde var olan iç karışıklıkları, iktidar uğruna mücadeleleri daha da körüklemek, iç savaşlar çıkararak böylece bu ülkeleri parçalamak.

İsrail, her iki stratejisini de ısrarlı bir biçimde uygulamaya koymuştu. Etiyopya ve İran (Şah dönemi) ile İsrail arasında pek güçlü ittifaklar oluşturulmuş ve böylece Arap ülkelerine karşı stratejik bir güç kazanılmıştı. Örneğin, 1960’larda Kuzey Irak’ta başlayan ve 1970’lerin ortalarına kadar devam eden Kürt isyanı, İsrail ve İran tarafından ortak şekilde destekleniyordu. Diğer taraftan İsrail, Ortadoğu’daki birçok Arap ülkelerini içten karıştırmak ve bölgede artık mevcut olan çatışmaları körüklemek için baya çaba harcamaktaydı. Lübnan, Yemen, Çad, Umman ve Sudan’daki iç savaşların hepsinde “İsrail parmağı” vardı. İsrail bu savaşların hepsinde Müslüman veya Arap olmayan tarafları destekleyerek bu ülkeleri zayıflatmaya ve parçalamaya çalışıyordu (<http://harunyahya.org/tr/Makaleler/3268/israilin-ortadogu-stratejisi-ve-suriye>, erişim tarihi: 06.04.2018).

Etrafı Arap denizi ile çevrelenmiş olan İsrail, 1950 yıllarında Ortadoğu’da Amerikan yanlısı, Arap karşıtı bir ittifak geliştirme amacıyla “Çevre Stratejisi”ni (Periphery Strategy) uygulamaya başlamıştır. Bu süreç boyu özellikle Arap ve Müslüman olmayanların bağımsızlık mücadeleleri desteklenmiş, bu azınlıkların İsrail’le işbirliği çağrılarına sıcak bakılmış,

özellikle Lübnanlı Falanjistler, Yemenli Royalistler, Güney Sudanlı asiler ve Iraklı Kürtler de devamlı bağlantı kurulmuştur. 1950'li yıllarda İran ve Türkiye, düşman olarak görülen Arap dünyasını dengeleyebilmek için müttefik gözüyle görülmüştür. İsrail Başbakanı Gurion, Türkiye ve İran'ı Ortadoğu'nun ucundaki iki devlet, aynı zamanda günyede Etiyopya'yı bu stratejide temel ortaklar olarak değerlendirmiştir. 1960'lı yılların ortalarına kadar bu dört devlet bir sıra ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Bu bağlamla 1958 yılında İran Şahı Pehlevi'ye mektup yazan Gurion, M.Ö. 538 yılında Babiller'den Filistin'i alarak Yahudilerin tekrar kendi toprakları olan Filistin'e dönmelerini sağlayan Pers Kralı II. Kiros'a atıf yaparak iki ülke arasındaki ilişkilerin yeni bir yakınlaşması için çağrıda bulunmuştur. Aynı zamanda Mısır'da Nasirizm ve Ortadoğu'da komünizmin etkinliğinden tedirgin olan İran Şahı, İsrail Başbakanının teklifini kabul etmiştir. Aynı yıl Gurion Türkiye'ye de ziyaret yaparak ikili ittifak anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmanın amacı Ortadoğu'da radikalizmi ve Sovyet nüfuzunu önlemek idi. Fakat Türkiye'nin 1965'de BM Genel Kurulu'nun Kıbrıs oylamasında Müslüman ülkelerinin desteğini alamaması, Türkiye'nin Arap ve Müslüman ülkeleri lehinde stratejik değişikliğe gitmesi, 1964 tarihinde Johnson Mektubu ile ABD ile ilişkilerin gerilmesi, Türkiye-İsrail ilişkilerini de kötü etkilemiş, böylece İsrail'in Çevre Stratejisinin Türkiye ayağı darbe almıştır. Fakat İsrail'in Çevre Stratejisini genel olarak başarılı nitelendirebiliriz. Şöyle ki, Mısır 1979'da, Ürdün 1994'te İsrail ile tam ilişkiler kurmuş, Fas, Katar, Umman, Tunus gibi Arap ülkeleri ise tam diplomatik statü kapsamında olmasa da İsrail ile çeşitli düzeylerde bağlantı kurmuşlar (Özdaşlı, 2017: 178-179).

İsrail'in Çevre Stratejisinin uygulanmasında bir örnek olarak, 1954 yılında Mısır'ın Kahire ve İskenderiye kentlerinde bulunan İngiliz ve Amerikan

tesislerinde, özellikle Amerika'nın her iki şehirdeki "Enformasyon Hizmeti" ile ilgili kütüphanelerinde birbirinin ardınca patlayan bombalanması gösterilebilir. Büyük bir mal ve can kaybı yaşatmayan bu bombalar o dönem Mısır yönetiminde olan, lakin kısa süre sonra "anti-empyralist" bir politika izlemeye başlayarak tüm Arap dünyasının etkisi altına alacak ve bir efsane haline gelecek olan Nasır'ın Batı karşısında imajını düşürmeye hedeflenmişti. O zamanlarda gerçekten Nasır'ın Batı'yla, daha doğrusu ABD'lilerle yakın ilişkileri vardı. O, 1952'de Kral Faruk'u devirerek iktidarı ele alan Hür Subaylar cuntasının en karizmatik üyesi, iki yıl sonra ise Mısır'ın tartışmasız lideri idi. ABD bölgeyi "komünizmden korumak" stratejisi ile ilk ortaya çıktığı günden beri bu cunta ile sıkı ilişkiler içerisindeydi. ABD, özellikle Kermit Roosevelt kanalıyla Hür Subaylar'ın 1952 yılında gerçekleştirdikleri darbeye destek olmuş, daha sonraki yıllarda ise Nasır ile önemli finansal bağlar kurmuşlardı. 1953 yılında Nasır'a 3 milyon dolarlık "hediye paketi" verilmiş, Nasır ise kendi sırasıyla bu paralarla Kahire'deki Hilton Hoteli önünde büyük bir kule inşa ettirerek ismini "Roosevelt Anıtı" koymuştu. Tüm bu gelişmeler ve ABD-Mısır ilişkilerinin güçlenmesi Tel-Aviv'de endişe ile izlenmekteydi. İsrail, yeni Arap liderinin ABD ile ilişkilerinden ve İngiltere'nin de Mısır'ı onun egemenliğine bırakarak gitmesinden son derece rahatsızdı. Kahire ve İskenderiye'deki Amerikan ve İngiliz hedeflerine yönelik bombalar tam da bu zamanda patladı. Önce "Batı düşmanı Mısırlı militanlar" olarak bilinen patlama olayının içyüzü, daha sonra İsrail gizli servisi adına bombayı patlayan Mısırlı Yahudilerin amatörlüğü nedeniyle ortaya çıkmıştı. İngiliz hükümeti bu olayın İsrail Devleti'ne karşı iftira olarak yorumladıysa da, daha sonra durumu kabullenerek tüm sorumluluğu İsrail Savunma Bakanı Lavon'un üstüne

yıktı. Bundan sonra Lavon istifa etti ve başarısız operasyon tarihe “Lavon Olayı” olarak geçti (Yahya, 1997: 53-55).

2.2.1.2. İsrail’in Yeni Çevre Stratejisi

Kurulduğu günden itibaren güvenlik kaygılarını ön sırada tutan İsrail’in dış politikası büyük oranda bu endişelerle bağlı bir şekilde gelişmiştir. Herkesin İsrail’i yok edeceği saplantısına ve kuşatılmışlık duygusuna sahip olan İsrail, gün geçtikçe daha da fazla ve tam anlamıyla bir “garnizon devlet” haline gelmiştir. İsrail bu anlayış içerisinde 1950 yıllarında Arap ülkelerine karşı “Çevre Stratejisi” gerçekleştirmeğe başlamışsa, 1979 yılından itibaren yeni düşmanı ilan ettiği İran’a yönelik benzer bir politikaları “Yeni Çevre Stratejisi” adı altında gerçekleştirmeğe başlamıştır. Yeni Çevre Stratejisinin en önemli aktörlerinden biri geçmişte olduğu gibi Türkiye olmuş, 1991 yılında ise SSCB’nin çökmesi ile eski-SSCB ülkelerinden özellikle Kafkas ülkeleri İsrail’in İran’ı çevreleme stratejisinin yeni unsurları olarak gündeme gelmiştir (Özdaşlı, 2017: 175).

İsrail dış politikası Ortadoğu’da kendi varlığına tehdit unsuru olacak tüm aktörlere karşı nizami ve gayri nizami askeri usullerle yanıt vermekten çekinmemektedir. Bu anlamda İsrail, asimetrik ve psikolojik askeri araçları, dolayısıyla tüm savaş teknik ve stratejilerini beka stratejisinin bir parçası olarak görüyor.

SSCB’nin çökmesi ile tüm uluslararası sistem “kırılgan” bir yapıya sahip olmuş, bu süreçten etkilenmeyen nererdeyse hiçbir devlet olmamıştır. Tüm dünyada gerçekleşen bu değişim sürecinden en fazla etkilenenlerden biri ise bölgenin 200 yıl civarı Rus yönetimi altında yaşayan ve 1991’de bağımsızlığına kavuşan Güney Kafkasya Cumhuriyetleri, yani Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan olmuştur. Bu ülkeler bir taraftan

merkezi planlamadan pazar ekonomisine geçişin ağırlarını yaşarken, diğer taraftan ülke içerisindeki güçlerin iktidar ve nüfuz mücadelelerine sahne olmuştur. Soğuk Savaş döneminde düşmana mevzi kaybetmemek için bu ülkeler arasındaki sorunlar dondurulmuşsa da, 1991'de SSCB dağılmasıyla dondurulmuş sorunlar yeniden patlamıştır. Günümüzde Dağlık Karabağ, Güney Osetya, Abhazya ve Acara gibi sorunlar hala çözülmemiştir. 1967 tarihinde Arap-İsrail Savaşı sonrası SSCB İsrail ile tüm diplomatik ilişkileri kestiğine göre bu ülkelerle ilişkiler sadece 1991 yılından sonra gelişmeye başlamıştır. Aynı zamanda SSCB'nin yıkılmasından sonra bölgede bir güç boşluğu oluşmuş ve bu boşluk ABD tarafından doldurulmaya çalışılırken İsrail, ABD'nin öncü kuvveti gibi bölge ülkeleri ile ilişkileri geliştirerek Washington'a mevzi kazandırdığı söylenebilir. Bundan başka, dış politikada büyük oranda coğrafi yalnızlık ve güvenlik endişesi üzerine kurulan ve kendisinin Arap devletleri tarafından yok edilme duygusu ile yaşayan İsrail, yeni dönemde bu bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeğe büyük önem vermiştir. Bu bağlamda İsrail, hem de uluslararası siyasi destek elde ederek Filistin sorunu nedeniyle kendisine yönelik olumsuz imajı da yok etmeye çalışmaktadır. İsrail'e göre Güney Kafkasya ülkeleri ile kurulacak diyalog ve geliştirilecek ilişkiler, İsrail'in hem diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirmesine etki yapacak hem de İran'a sınır olan Azerbaycan ve Ermenistan'la işbirliği Tahran'ı kuşatmaya yönelik önemli bir hamle olacaktır (Özdaşlı, 2017: 176-177).

Son olarak tehdit olgusu ve güvenlik arayışları içerisinde geliştirilen Çevre ve Yeni Çevre Stratejilerinin İsrail'in dış politikasını etkileyen temel öğelerden olduğu belirtilebilir.

2.2.2. Ekonomik Öge

İsrail dünya ekonomileri arasında uzun yıllar boyu en hızlı GSYH büyüme oranına sahip olmuş, aynı zamanda ekonomik faaliyetlerinde iki yıl süren belirgin bir yavaşlamadan sonra özellikle 2003 yılından sonra başlayan ekonomik büyümeyi devam ettirmektedir. 2000 yılında ülkenin ekonomi tarihinde ilk kez sıfır enflasyon oranı ve dış ticaret açığında önemli azalma gerçekleştirilmiştir. Dış ticari açığı da azalarak 2005 yılında 0.7 milyar dolar olmuş, 2006 yılında ise 0.9 milyar dolar dış ticaret fazlası elde edilmiştir. Bu büyüme 2006-2007 yıllarında İkinci Lübnan Savaşına rağmen devam etmiş ve 2006 yılında kişi başına GSYH 20 138 dolar değerinde belirlenmişti. 7 milyondan fazla nüfusuyla İsrail uzun yıllar, özellikle tarım ve agroteknoloji, güneş enerjisi, sulama ve birçok ileri teknoloji sanayileri ve yeni ürünlerle dünya çapında olağanüstü başarıyı yakalayabilmiştir. AR-GE çalışmaları ile İsrail, sadece süt ve bal diyarı değil hem de iletişim, biyoteknoloji, yazılım, eczacılık ürünleri ve nanoteknoloji gibi yüksek teknoloji endüstrisi diyarı olmaktadır. Son 30 yıl içerisinde ABD, AB ve birçok Latin Amerika ülkeleri ile yapılan serbest ticari anlaşmalarla, İsrail'in mal ve hizmet ihracının hacmi 2006 yılında 60 milyar doları aşmış, sadece sanayi ihracatı ise 38.1 milyar dolar hacminde belirlenmiştir. Bu durum ülkenin hızlı bir şekilde büyümesine katkıda bulunmuştur. İsrail 1998-2008 yıllarında 1.2 milyona yakın göçmen kabul etmiş ve bu göçmenler sivil işgücünün 1990'larda 1.65 milyondan 2006 yılında 2.8 milyona yükselmesine neden olmuştur. Kurduğu günden buyana İsrail 3 milyon göçmen kabul etmiştir. İsrail GSYH'nin %8 civarını milli güvenliğin korunması için harcamaktadır. Bu rakam keskin savaş dönemlerinde artmış, özellikle 1970'li yıllarda %25,

1980`de %23`den fazla olmuştur (İsrail Enformasyon Merkezi, 2008: 205-208).

Yeni İsrail Şekeli (YİŞ) İsrail`in ulusal para birimi olup uluslararası piyasalarda serbestçe alınıp satılabilir. II. Dünya Savaşı sonrasında birçok ülkelerde olduğu gibi, ekonominin ayakta durması ve büyümenin sağlanması amacına hizmet eden kambiyo kontrolüyle geçmiş uzun yıllardan sonra, bu durum göreceli olarak yeni bir gelişme adlandırılabilir. Şekel döviz kuru, her tür kambiyo kontrollerinin ortadan kaldırılmasından sonra günümüz itibarıyla uluslararası para piyasasında belirlenmektedir. 1948 yılında 4 ABD doları değerinde olan İsrail lirası 1 İngiliz sterline eşitti. 1949 yılında ise İngiliz sterlini ile birlikte 2.8 ABD dolarına devalüe edildi. Günümüze kadar İsrail parası birkaç kere devalüe edilmiş ve özellikle 1975 yılında her ay %2 devalüasyona uğramıştır. İsrail parasının değerini artırmak amacıyla 1980 yılında 10 İsrail lirası 1 şekele dönüştürülmüş ve 2007 itibarıyla YİŞ 0.24 ABD doları düzeyinde olmuştur (İsrail Enformasyon Merkezi, 2008: 210). Nisan 2018 itibarıyla 1 ABD doları 3.5 YİŞ`e eşittir.

İsrail doğal kaynaklar açısından zengin bir ülke olmayarak, su ve enerji kaynakları bakımından kısıtlıdır. Negev`den çıkarılan fosfat, Ölü Deniz`den çıkarılan potaşı, kalya taşı, brom ve magnezyum, İsrail`in en önemli madenleridir. Ashkelon kıyılarından son yıllarda keşfedilen doğalgaz rezervleri ile toplam doğalgaz imkanlarının 15 yıl yeteceği tahmin edilebilir. İsrail, kömürle çalışan santraller kurarak ve güneş enerjinden yüksek düzeyde yararlanarak petrol bağımlılığını önemli ölçüde azaltmıştır. Fakat diğer bölge ülkelerinde yüksek maliyetle çıkarılan petrol da kullanılmaktadır. Başka sözle, İsrail ekonomisi kısıtlı kaynakların etkin bir şekilde kullanımı ve alt yapının yüksek şekilde geliştirilmesine dayalıdır. Ülkede çevre temizliği konusuna dikkat

ayrılmakta ve bu nedenle geri dönüşümlü ürünlerin kullanım oranının %50 civarında olduğu bilinmektedir. Ortadoğu'da yer alan ve temiz su kaynaklarına ulaşımın kısıtlı olduğu İsrail'in başlıca su kaynakları Suriye ve Lübnan sınırlarındaki dağlık alanlardan doğan Kinneret Gölü, Ürdün Nehri, Galile (Kinneret) Gölü ve onun çevresindeki küçük ırmaklar ve yeraltı sularıdır. Aynı zamanda deniz suyunun arıtılması amacıyla Ashkelon ve Ashdod'da 2 tane tesis işleme açılmıştır. İsrail'in iç pazarı küçük olduğu için ihracata dayalı bir büyüme her yıl daha da gelişmektedir. 1990'lı yılların başlarında giyim ve ayakkabı sektörleri gelişmekteydi, günümüzde elektronik haberleşme, medikal ve optik aletler gibi teknoloji yoğun sektörler daha fazla öne çıkmaktadır. Kimya, plastik ve gıda sanayi ürünleri ve finansal hizmetler de son yıllar önemli başarı kaydetmiştir. Bunların yanısıra, İsrail'in diğer ülkelere ihtiyaç ettiği ürünlerin başında, %29'luk pay ile elmaslar gelmektedir. İsrail'in Ar-Ge alanındaki büyük başarısının nedeni yüksek eğitim düzeyi ve savunma ile ilgili Ar-Ge faaliyetlerine yatırımlarının büyük oranda olmasıdır. Ülke ithalatının %75'i ise hammaddeden oluşmaktadır. Bu nedenle İsrail ekonomisinin yapısı petrol ve sanayi ürünlerindeki fiyat hareketlerinden kolayca etkilenebilmektedir. İsrail'in başlıca ihrac pazarlarında %26.9 ABD, elmas ihracatında ise Hong Kong, İngiltere ve Belçika gelmektedir. Türkiye, İsrail'in ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında %4 pay ile 7. sırada yer almaktadır. İsrail'in ithalat yaptığı temel pazarlar olarak ise ABD (%11.8), Çin (%8.3), İsviçre (%7.2), Almanya (%6.4) gösterilebilir. Türkiye %3.7 ile İsrail'in ithalat yaptığı ülkeler sırasında 8. yeri tutmaktadır (Ankara Sanayi Odası, 2016: 4-5).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİR KARŞILIKLI BAĞIMLILIK MODELİ: AZERBAYCAN-İSRAİL İLİŞKİLERİ

3.1. AZERBAYCAN-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK BOYUTU

3.1.1. Azerbaycan Ekonomisine İsrail'in Yatırımları

Azerbaycan bağımsızlığını tanıyan ilk devletlerden biri de 25 Aralık 1991 tarihinde İsrail olmuştur. Azerbaycan'la İsrail Devleti arasında diplomatik ilişkiler 6 Nisan 1992 tarihinde kurulmuştur. Ağustos 1993 tarihinden itibaren İsrail'in Azerbaycan'da Büyükelçiliği faaliyet göstermektedir. İsrail'in Azerbaycan'daki ilk büyükelçisi olarak Eliezer Yotvat atanmıştır. İkitaraflı ilişkilerin gelişmesi özellikle ekonomik sektörden başlamıştır (Gasımlı, 2015: 342; Ahmedov, 2014: 184).

İsrail Azerbaycan'ın en temel stratejik ve ekonomik partnerlerinden birisidir. Son yıllar Azerbaycan-İsrail ekonomik ilişkileri hızlı bir şekilde gelişim göstermektedir. İsrail Azerbaycan ekonomisine büyük yatırımlar yapmaktadır. Azerbaycan'ın hava yolu şirketi olan "Azal" 1993 yılından itibaren Bakü-Tel Aviv hava yolculuğuna başlamıştır. Diğer yandan İsrail'in meşhur telekomünikasyon şirketi olan "Bezeq" Azerbaycan'da bu alana ilk yatırım yapanlardan biri olmuş ve 1994 yılında "Bakcell" İsrail-Azerbaycan ortak mobil operatörü olarak faaliyete başlamıştır. Şubat 2007 yılında Azerbaycan ve İsrail arasında ilk ekonomik belge olan "Yatırımların korunması ve teşvik edilmesi hakkında" sözleşme imzalanmıştır. 7-8 Temmuz 2009'da 6 İsrail şirketinin iştirakı ile İsrail-Azerbaycan inşaat forumu, aynı yılın Haziran 29 tarihinde ise her iki devlet başkanının iştirakı ile Azerbaycan-İsrail İşadamları Forumu

gerçekleştirilmiştir. Bakü-Şamahı-Yevlah yolunun 156.km'lik Muğanlı-Yevlah kısmının yeniden inşası projesinde İsrail'in "Binui" ve "Shikun" şirketleri de çalışmıştır. 1992 yılında Azerbaycan ve İsrail arasındaki toplam ticari ciro 60-70 milyon dolar idise, 2011 yılında bu rakam 4 milyar dolara yükselmiştir (Ahmedov, 2014: 186-187).

Buna rağmen İsrail'in Azerbaycan'a ihracatı fazla büyük olmamıştır. İsrail Dış Ticaret Merkez İstatistik Bürosu'nun verilerine göre 2010 yılında Azerbaycan, İsrail'in dış ticaretinde 29. sırada yer almıştır. Aynı zamanda 2002-2010 yılları arasında petrol ihracı nedeniyle İsrail Azerbaycan'ın dış ticaretinde ikinci veya üçüncü yere sahip olmuştur. Aşağıdaki tabloda İsrail'in 2007-2011 yılları arasında Azerbaycan'a savunma amaçlı olmayan ihracat hacmi görülebilir:

Tablo 1. İsrail'in Azerbaycan'a Askeri Olmayan (Non-Military) İhracat Hacmi

Yıl	İhracat Hacmi milyon dolar (\$)
2007	82.5
2008	129.4
2009	250
2010	200
2011	125

Kaynak: Murinson, 2014: 27.

Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandığı günden itibaren İsrail'le gelişen ekonomik ilişkiler gittikçe daha de ilerlemiş ve 2015 yılında iki ülke arasındaki toplam ticari ciro 5 milyar dolara ulaşmıştır. İki ülke tarım, inşaat, turizm, iletişim, internet teknolojileri gibi birçok alanda ekonomik

işbirliğini geliştirmiş, özellikle enerji güvenliği konusunda birçok ortak projeler uygulamaktalar (Ülgül, 2016: 103).

3.1.2. Ekonomik İlişkilerin Petrol Boyutu

Gelişmiş ülke ve büyük sanayiye sahip olarak İsrail, yüksek oranda hidrokarbon kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Ülkenin yüksek oranda şeyl petrol yataklarının var olmasına rağmen, bu yataklar üretimin zorluğu nedeniyle şimdidek kullanılamamıştır. 1999 yılında doğalgaz alanlarının keşfedilmesine kadar olan süreçte, Sina yarımadasının İsrail tarafından işgali yılları istisna olmakla, İsrail tamamen enerji açısından dışa bağımlı idi. İsrail için enerji artık bir güvenlik meselesine dönüşmüştür. İsrail'in etrafı enerji zengini ülkelerle kapsanmış, fakat bu ülkelerle düşman ilişkiler İsrail'in enerji güvenliği yetmezliğini gündeme getirmiştir. Soğuk Savaş yıllarında İsrail enerji talebini Mısır, Batı Afrika, Kuzey Denizi bölgesi ve Güney Amerika'dan karşılamaktaydı. 1967 yılında Altı Günlük Savaş zamanı Mısır'ın Sina yarımadasının işgali sonucu İsrail'in enerji güvenliği temin edilmiş ve kendine yetecek kadar enerji elde edilmişti. Fakat bu dönem kısa sürmüş, 1973 yılında Yom Kippur Savaşı sonrasında İsrail Sina yarımadasını Mısır'a geri vermeli olmuştur. Soğuk Savaş'tan sonra ise İsrail için yeni enerji kaynakları ortaya çıkmıştır. Bunlar Rusya ve BDT'nin enerji zengini ülkeleri, özellikle Azerbaycan idi. 1991 yılında bağımsızlık kazandığı andan itibaren Türkiye, TPAO şirketi aracılığıyla Azerbaycan'a yeni enerji hattı çekilmesini teklif etmiş ve bu teklif İsrail tarafından da desteklenmiştir. Amerikan Yahudi lobisi bu hattın gerçekleştirilmesinde Azerbaycan'a ABD desteğini kazandırmıştır. 1997 yılında Netanyahu'nun Bakü ziyareti sırasında bu hattın güzergahı meselesi H. Aliyev'le görüşülmüş ve karara

bağlanmıştı. Günümüz itibarile İsrail petrol ihtiyacının %30-40'nı Azerbaycan'dan temin etmektedir (Bashirova ve Sozen, 2017: 34).

İsrail, Azerbaycan petrolünün, İtalya'dan sonra ikinci temel alıcısıdır. 2010 verilerine göre İsrail petrol talebinin %30'unu Azerbaycan petrol ile karşılamıştır. Bunun yanısıra İsrail Azerbaycan'dan diğer petrol ürünlerini de ithal ediyor. Petrol ve petrol ürünleri de dahil olmakla iki ülke arasındaki ticari ciro 1.3 milyar dolar olarak belirlenmiştir. İsrail, Azerbaycan enerji kaynaklarının nakli için hep güvenilir yollar arayışında olmuştur. Haziran 2005'de Bakü'de gerçekleştirilen "Caspian Petrol ve Doğalgaz Fuarı" zamanı İsrail'in Azerbaycan'daki eski Büyükelçisi Arthur Lenk, iki ülke arasındaki ticari, özellikle enerji ilişkilerinin geliştirilmesinin önemli olduğunu bildirmiştir. 6 Temmuz 2006'da BTC'nin açılma törenine İsrail Ulusal Altyapılar Bakanı Binhamin Ben-Eliezer de katılmış ve BTC'nin uzantısı olarak Ceyhan limanından Azerbaycan petrolünü Kırmızı Deniz limanına taşıyacak yeni petrol hattının kurulmasının, oradan ise Azerbaycan ve Merkez Asya petrolünün Hindistan, Japonya ve Güney Kore'ye ulaştırılmasının önemini vurgulamıştır. Ashkelon-Elot adlanan bu boru hattı projesi gerçekleşeceği takdirde Azerbaycan petrolünü Hind Okyanusuna çıkaracak en kısa yol olabilirdi (Ahmedov, 2014: 186; Abilov, 2009: 155-156).

İsrail'in birçok şirketleri Azerbaycan'ın enerji sektöründe aktif faaliyet göstermektedir. Örneğin, Modcon Systems Ltd. Şirketi, petrol ve doğalgaz endüstrisini yüksek teknolojilerle teçhiz eden şirket olarak Azerbaycan'da da faaliyet göstermektedir. BTC hattı Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye topraklarından geçerek Akdeniz'in Ceyhan limanında uluslararası pazara açılıyor. İsrail kendi petrol tankerleri ile direk veya ikincil satış ünvanlarından Ceyhan limanından Azerbaycan petrolünü alıyor (Murinson, 2014: 27).

3.1.3. Yüksek Teknoloji ve Tıp

İsrail, 1991'de bağımsızlık kazanan ve Ermenistan'la Dağlık Karabağ bölgesi uğruna savaşa başlayan Azerbaycan'a her türlü, tarım, askeri-savunma ve ekonomik yardım sağlamaya hazır olduğunu bildirmiştir. Türkiye'den başka hiçbir yardımı olmayan yeni bağımsızlık kazanmış ülke bu teklifi kabul etti. Günümüzdeki Azerbaycan-İsrail ilişkileri hertaraflı şekilde gelişmiş, özellikle savunma ve yüksek teknoloji alanında büyük ilerleme kayd edilmiştir. Türkiye ile ilişkileri bozulan İsrail için Azerbaycan'la işbirliğinin devam ettirilmesi daha da büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan için Türkiye kadar İsrail de tam şekilde güvenilir bir partner olarak görülmektedir. İsrail'le Azerbaycan arasında stratejik işbirliğini öngören anlaşma olmasa da, ikili ilişkiler özellikle aşağıdaki üç bağlamda değerlendirilebilir:

- İsrail kendi bölgesel güvenliğine tehdit olarak algıladığı unsurları, özellikle İran'ı çevrelemek için, aynı zamanda Ortadoğu'da komşu Arap devletleri tarafından kuşatılmışlık hissini ortadan kaldırmak için aradığı yeni müttefikler ve işbirliği imkanları bağlamında Azerbaycan'a önem vermekte ve ilişkileri geliştirmektedir.
- İsrail Azerbaycan'la enerji işbirliğini ve genel olarak ticari ilişkilerini geliştirmekte, bu aynı zamanda Yerusalem'in daha geniş jeostratejik hayallerine hizmet etmektedir.
- İsrail'in ticari ve savunma-güvenlik ilişkileri bir biriyle bağlı olmaktadır. Özellikle yüksek teknolojik silahların geliştirilmesi ve satışı bu bağlamda önem taşımaktadır (Bashirova ve Sozen, 2017: 29-30)

Azerbaycan yeni teknolojilerin, özellikle savunma sanayi ürünlerinin ülkeye getirilmesi, İsrail ise güvenilir enerji kaynağı elde etmek konusu

ile daha fazla ilgileniyor. 9-12 Haziran 1997'de İsrail'in güvenlik sistemlerinin araştırılması ve üretimi sektöründe çalışan Magal şirketinin vitse-başkanı Dani Payzen Azerbaycan'a geldi ve Azerbaycan'a bazı modern koruma-güvenlik sistemlerinin satılması konusunda görüşmeler yapıldı (Gasımlı, 2015: 342).

Zamanla Azerbaycan İsrail silahlarının temel alıcısı konumuna gelmiştir. Şubat 2012 yılında iki ülke 1.6 milyar dolar değerinde silah, aynı zamanda İsrail dronları ve anti-nükleer savunma sistemlerinin alış-satış işlemi gerçekleştirdiğini onaylamıştır. İsrail şirketleri hem de Azerbaycan savunma sanayisinin yüksek teknolojilerle donatılmasında ve silah üretimi endüstrisinin geliştirilmesinde büyük rol oynamaktalar. Şöyle ki, Bakü'de Azerbaycan-İsrail ortaklığında kurulan bir şirket insansız askeri uçakların üretilmesi alanında faaliyet göstermektedir (Shaffer, 2013: 1).

2012 yılından itibaren İsrail Azerbaycan'la birçok diğer alanlarda, hem de yüksek teknoloji ve tıp alanında da ekonomik ilişkilerini geliştirmektedir. İsrail'in Azerbaycan'daki yeni yatırım ve çalışmaları Azerbaycan-İsrail Ticaret Odası'nın (AICC) açılması ile sonuçlanmıştır. İsrail'in Azerbaycan'ki eski Büyükelçisi Michael Lotem bu fikri ortaya atmış ve bu açılım özellikle diğer alanlarda ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesini amaçlamıştır. AICC Ağustos 2013 tarihinden itibaren faaliyettedir. MASHAV, İsrail'in Dışişler Bakanlığı'nın ekonomik ve bilimsel işbirliği kolu, eğitim ve bilim alanında iki ülke arasındaki değişimleri de finanse etmektedir (Murinson, 2014: 28).

3.1.4. Hidrokarbonların İmalatı – Azerbaycan Tecrübesi

İsrail-Azerbaycan enerji ilişkileri, özellikle enerji güvenliğinin sağlanması açısından çok yönlü bir yapıya sahiptir. Son yıllar iki ülke arasında Hazar petrolünün İsrail'e ulaşımı ve İsrail'in kendi doğalgaz alanını geliştirmesi ile ilgili görüşmeler yapılmaktadır. Azerbaycan'ın hidrokarbon yataklarını geliştirme ve üretim alanında büyük tecrübesi olduğu için, İsrail Azerbaycan uzmanlarını Akdeniz'in İsrail sektöründe hidrokarbon yatakları arama işlemlerine dahil etme planları vardır. SOCAR, İsrail'in "Yam-3" doğalgaz sahasında kazma işlemlerini gerçekleştirmesi için gerekli ekipmanlar sağladığı bilinmektedir. Bu projenin temel yatırımcısı Temmuz 2012 tarihinden itibaren İsrail'in eski Savunma Güçleri Kurumu Başkanı olan Gaby Ashkenazi tarafından yönetilen Shemen Energy şirkettir. Aynı tarihte medyada yayımlanan bilgiye göre, SOCAR İsrail'i sadece kazma ekipmanları teçhiz etmekle kalmayıp hem de doğalgaz arama işlemlerinde de iştirak edecektir. SOCAR'ın yan şirketi olan Caspian Drilling Company Ltd., Shemen şirketinin %10 hisselerine sahiptir. SOCAR'la anlaşmanın 80 milyon dolar civarı olduğu bilinmektedir (Murinson, 2014: 27).

İsrail'in ilk doğalgaz sahası Ashkelon civarında 1999'da, diğeri Gazze civarında 2000'de, daha biri ise Gazze Şeridi civarında 2007'de keşf edilmiştir. Fakat Gazze Şeridi Hamas tarafından yönetilmektedir. Bu kurum ise İsrail ve birçok dünya devletleri tarafından terorist olarak nitelendirilmektedir. 2009'da Tamar doğalgaz sahası Haifa şehri civarında keşfedilmiştir. Bu sahada üretilen enerji ile günümüzde İsrail'in elektrik enerji ihtiyacının yarısından fazlası karşılanmaktadır. En önemli ve en büyük gelişme 2010 yılında Leviathan civarında Noble Energy şirketinin doğalgaz sahasını keşfi ile ilgilidir. Bu alanın geliştirilmesi planı sadece

2016 yılında başlanmıştır. Leviathan`ın hem de petrol kaynaklarına sahip olduğu tahmin edilmektedir (Bashirova ve Sozen, 2017: 35).

İsrail-Azerbaycan enerji ilişkileri 2012 yılında SOCAR`ın İsrail`in “Med Ashdod” petrol sahasında araştırma ve kazma işlerinde işbirliği anlaşması imzalaması ve %5 paya sahip olması ile en yüksek düzeye çıkarılmıştır. Med Asdod, SOCAR`ın Hazar Denizi dışındaki ilk uluslararası tecrübesi olarak değerlendirilmektedir. 2015`de Jewish News Service haber ajansı ile görüşmede İsrail`in Azerbaycan`daki eski Büyükelçisi Rafael Harpaz, İsrail`in enerji kaynaklarının var olduğu fakat bu kaynakların işlenmesinde tecrübesinin az olduğu, bu kapsamda Azerbaycan`la işbirliğinin faydalı olabileceğini söylemiştir (Bashirova ve Sozen, 2017: 34).

3.1.5. Tarım Alanında İlişkiler

İsrail`in tarım sektörü diğer ülkelerde olduğu gibi ülke ekonomisi içerisinde küçük fakat oldukça önemli bir paya sahiptir. Topraklarının % 60`ı sahra iklimine sahip olduğu için İsrail`de tarım alanında bilim adamları tarafından birçok yeni teknolojiler kullanılmaya başlanmış, bitkileri yetiştirebilmek için yeni ve daha inovatif usuller ortaya çıkarılmıştır. Yeni teknolojilerin geliştirilmesi için İsrail`de tarım alanında yeni inisiyatlara büyük oranda yatırım yapılmaktadır. Örneğin 2013`de tarım alanında araştırma-geliştirilme çalışmaları amacıyla 7 yıllık bir inisiyatifin gerçekleştirilmesi için 78 milyon dolar devlet tarafından aktarılmıştır. Günümüzde İsrail`in ürettiği yeni tarım teknolojileri, özellikle sulama teknolojileri tüm dünyaya yayılmış ve geniş şekilde kullanılmaktadır.

(<https://www.aipac.org/-/media/publications/policy-and-politics/fact-sheets/new-horizons/new-horizons-agriculture.pdf>, erişim tarihi: 24.05.2018).

İsrail dünyanın en önemli tarım teknolojileri üreticisi ve ihracatçı ülkelerinden biridir. İsrail'in tarım yüksek teknolojileri alanında bir yıllık ihraç hacmi 4 milyar dolar civarı belirlenmiştir. İsrail'in tarım alanında en büyük başarısı süt üretimidir ki, bu alanda dünyada en büyük göstergelere sahiptir. İsrailli fermerler seralarda bir hektarlık arazide 300 ton domates yetiştirebiliyorlar ki, bu da açık sahalardan elde olunan göstergeden 4 kere daha fazladır. İsrail'in tarım alanındaki ihracın %80'ini sulama sistemi teknolojileri oluşturuyor ki, bu da dünya genelinde sulama teknolojileri ihracının %30'u demektir (Ben-Zoor ve Priampolsky, 2015: 2).

13 Aralık 2016 tarihinde İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun Azerbaycan'a ziyareti sırasında iki ülke arasında tarım alanında işbirliğini öngören anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma gereği karşından gelen yıllarda ikili ilişkilerin tarımsal alanda daha da ilerletileceği beklenmektedir (<http://www.agro.gov.az/en/168-the-agreement-on-cooperation-in-the-field-of-agriculture-was-signed-between-azerbaijan-republic-and-israel-state.html>, erişim tarihi: 24.05.2018).

3.1.6. Kültürel İlişkiler

Azerbaycan ve İsrail arasındaki ikili dostluk ve işbirliği ilişkileri sadece ekonomik-stratejik faydaya değil, aynı zamanda tarihsel-kültürel kökenlere dayanmaktadır. Azerbaycan ve İsrail halkları uzun geçmiş ve zor yıllarla dolu tarihsel yolda birlikte yaşamının mümkün olduğunu dünyaya göstermişler. Yahudilik Azerbaycan'da tarihen dağ Yahudileri ile temsil olunmuştur. Tarihçi Moisey Kalankatlu dağ Yahudilerinin

Kafkaslara gelişini M.Ö. 1. yüzyıla ait etmiştir. Avrupa Yahudilerinin (Aşkenazilerin) Azerbaycan`da meskunlaşması ise 1810 yılına kadar götürülebilir. 1830 yılında Yahudilerin Bakü`de ilk ibadetgahları olan Sinagog inşa edilmiştir. 1870 yılında Bakü`de petrol endüstrisi gelişmeye başladığında Azerbaycan`a birçok Yahudi işadamları, örneğin G. Polyak, A. Dembo, H. Kagan, baron G. Ginzburg, A. Feygel vd. gelmiştir. Azerbaycan`da farklı dinlerden olan insanlar hep birlikte ve barış içerisinde yaşamış, bunun örneği olarak Eski SSCB bölgesinde Yahudilerin tek yaşayış meskeni olan Azerbaycan`ın Guba rayonunun Kırmızı Köy`ü gösterilebilir. Halen Bakü`de 3 Sinagog faaliyet göstermektedir. İki ülkeni yaklaştıran unsurlardan biri Azerbaycan`da büyük Yahudi diasporu ve İsrail`de yaşayan Azerbaycan`dan gitmiş 70 binden fazla Yahudinin olmasıdır. 1990 yılında “Azerbaycan-İsrail” Kültürel İlişkiler Örgütü tesis edilmiş ve bu kurum “Az-İz” adıyla gazete yayımlatmaya başlamıştır. İkili ilişkilerin geliştirilmesinde yüksek memurların ikitaraflı görüşü büyük rol oynamıştır. Haydar Aliyev, 28 Ocak 1995 tarihinde İsviçre`de (Davos) gerçekleştirilen Dünya Ekonomik Forumu zamanı İsrail`in o dönem Dışişler bakanı olmuş Şimon Peres`le, aynı yılın 22 Ekim`inde ise BM Genel Toplantısı zamanı Başbakan İshag Rabin`le görüşmüş, Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin gelecek perspektiflerini etraflı şekilde konuşmuştur. Bu görüşler Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin temelini atmıştır. Bu görüşlerin ardınca 1996`da İsrail`in Sağlık Bakanı Efraim Sneh Azerbaycan`a gelen ilk İsrail resmisi olmuştur. Aynı yılın 11 Ocak tarihinde Fransa`nın eski cumhurbaşkanı Fransua Mitteran`ın defin töreninde İsrail`in o zamanki Başbakanı Şimon Peres`le, 2 Aralık tarihinde ise AGİT`in Lisbon Zirvesi`nde İsrail`in yeni Başbakanı Benjamin Netanyahu ile Haydar Aliyev`in görüşmeleri gerçekleştirilmiştir (Ahmedov, 2014: 184).

Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin ilk en yüksek noktası 29 Ağustos 1997'de İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun Bakü'ye ziyareti ile elde edilmiştir. Bu ziyaretten sonra iki ülke arasında sosyal-kültürel alanlarda da işbirliği artmıştır. Aynı yıl Haziran ayının 18'inde M.F. Ahundov adına Ulusal Kütüphanede Azerbaycan'da Siyonist hareketinin 100 yılına, 22 Ağustos-5 Eylül tarihlerinde Sumgayıt şehrinin Kimyacılar kültür evinde İsrail Devleti'nin 50 yılına adanmış tedbirler, 16 Eylül'de ise Bakü Devlet Üniversitesi'nde "Hayat Dolu İsrail" isimli fuar gerçekleştirilmiştir. İkitaraflı ilişkilerin en yüksek noktalarından birini ise ikitaraflı tavsiye-danışmanlık görüşmeleri oluşturmaktadır. Bu görüşmelerin ilk devresi 11-12 Ocak 1999'da Bakü'de yapılmıştır. Görüşmelerin temel konuları aşağıdakiler olmuştur:

- Azerbaycan-İsrail siyasi ve ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi,
- Azerbaycan'da Yahudilik,
- BM'de işbirliği,
- ABD Kongresi'nde kabul edilen Özgürlüğe Destek Yasası'na 907. düzelişin feshedilmesi,
- Ermenistan-Azerbaycan çatışması,
- Ermenistan'a Rusya tarafından kanunsuz silah verilmesi,
- Bakü-Ceyhan güzergahı ile petrol boru hattının inşası,
- Ortadoğu'daki güncel durum (Gasımlı, 2015: 343-344).

3 Ekim 2000'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Yahudi takvimi ile Yeni yıl Roş-Ha-Şana bayramı ile ilgili Azerbaycan'ın Yahudi icmasına tebrik mektubu göndermiş ve Yahudilerin Azerbaycan'da tam hukuklu bir vatandaş olduğunu, içtimai-siyasi işlerde yakından ilgilendiklerini ve ülkemizin gelişimi için vatandaşlık borçlarını yerine getirdiklerini bildirmiştir. 2005'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham

Aliyev, İsrail'in Azerbaycan'daki yeni Büyükelçisi olarak atanmış Artur Lenkin'i kabul etmiştir. 2006'da Aliyev temel Yahudi Teşkilatları Konferansı'nın Azerbaycan'da seferde olan temsilcileri ile görüşmüş ve temsilciler Azerbaycan'da toleransın daima var olduğunu ve bundan memnurluk duyduklarını bildirmişler. 2007'de Azerbaycan-İsrail diplomatik ilişkilerinin kurulduğunun 15. yılında kurulmuş AZİZ – parlamentolararası, yani İsrail Knesseti ve Azerbaycan Milli Meclisi tarafından ortak kültür örgütü tesis edilmiştir. AZİZ'in Almanya, Avusturya ve diğer Avrupa ülkelerinde temsilcilikleri bulunmaktadır (Manafova, 2008: 15-16).

28 Haziran 2009'da Bakü'de Azerbaycan Cumhuriyeti ve İsrail Devleti arasında bir sıra anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar aşağıdakilerdir:

- Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ve İsrail Devleti Hükümeti arasında kültür, eğitim ve bilim alanlarında işbirliği hakkında Saziş,
- Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ve İsrail Devleti Hükümeti arasında bilgi ve iletişim teknolojileri alanlarında işbirliği hakkında Saziş (Azerbaycan Cumhurbaşkanı, 2009).

Günümüzdeki Azerbaycan'la İsrail arasında kültürel ilişkiler yüksek düzeyde devam etmektedir.

3.2. GELECEK PERSPEKTİFLER

Soğuk Savaş sonrasında küreselleşme ile gelişen yeni jeostratejik ve uluslararası rekabet ortamında, Avrasya dalgalanan ve kaynayan sıcak noktalarla hep gündemde olmuştur. 1990'dan itibaren ABD dünya hegemonyası için Rusya, Çin ve İran'la çeşitli oranlarda savaşmaya ve rekabete devam etmiş, bu durum Kafkasya ve Orta Asya'daki gelişimlere de direk etki göstermiştir. ABD için bölgede güvenilir müttefiklerin

oluşturulması hayati önem taşımış, bu bağlamda Azerbaycan-İsrail ilişkileri geliştirilmeye başlamıştır. Azerbaycan ise, İsrail'i ABD dış politikasına etki yapma gücüne sahip önemli bir müttefik olarak görmüştür. Bundan başka Azerbaycanlılar İsrail'i güçlü ve yüksek savunma, askeri ve istihbarat teknolojilerine sahip bir ülke olarak kabul etmiş, bu durumu kendi ordusunun en modern silahlarla teçhizatı amacıyla kullanmıştır. Türkiye`de 2002`de AKP iktidarı dönemi başladıktan sonra İsrail`le gerginleşen ilişkilere rağmen Azerbaycan`ın İsrail`le işbirliğini devam ettirmesi ikili ilişkileri stratejik ortaklık düzeyine çıkarmıştır. BTC ve BTE boru hatlarının gerçekleştirilmesi Batı lkelerinde daha çok İsrail`in enerji güvenliğinin sağlanmasına yararlı olmuştur. Günümüzde İsrail petrol ihtiyaının % 40`nı Azerbaycan`ın enerji kaynaklarından karşılamaktadır (Murinson, 2014: 29).

Fakat Bakü`nn İsrail`den beklentileri gerçeklikten uzak ve hayal gibidir. şöyle ki, genel olarak İsrail ve özel olarak Amerikan Yahudi lobisi Dağlık Karabağ meselesine özel dikkat ayırmamaktalar. Ayrıca, Yahudiler Azerbaycan`ın stratejik partneri olan Türkiye`nin son zamanlarda Ermenistan ve İsrail`le ilişkileri keskinleştirdiği bir dönemde Amerikadaki Ermeni lobisiyle karşıdurmaya gitmekte isteksizler. Bundan başka Azerbaycan diğer Müslüman ülkelere, özel olarak da Türkiye`ye yüz çeviremez. Bu nedenle BM oylamasında Azerbaycan Filistin`in tam hukuklu gözlemci statüsünün leyine oy vermiştir. Bundan başka Azerbaycan`da her kes yönetimin İsrail`le sıkı ilişkilerinden ve muhalefet ve birçok Batı kurumları tarafından yolsuzluk ve demokrasi karşıtlığında suçlanan Azerbaycan yönetiminin İsrail tarafından desteklenmesi ve vlmesinden hoşnut olmamaktadır. Lakin tüm bunlar Azerbaycan İsrail ilişkilerinin herhangi bir geleceğinin olmadığı göstermemektedir. şöyle ki, Azerbaycan dünya genelinde, özellikle Müslüman dünyasındaki

antisemitizmin yaşanmadığı az sayılı ülkelerden biridir. Azerbaycan İsrail`le birçok sektörlerde işbirliğini geliştirmiş ve gelecek yıllarda bu ilişkilerin daha da genişletilmesi, özellikle İsrail`in yeni enerji kaynaklarının Azerbaycan`ın yardımıyla ortaya çıkarılması ve gelecek GGK projesine İsrail`in de katılımı beklenmektedir (Mamedov, 2013: 2).

SONUÇ

Karşılıklı bağımlılık gibi temel amacı savaşı ortadan kaldırma ve barışı tesis etme olan uluslararası ilişkiler teorilerinin Azerbaycan dış politikası bağlamında değerlendirilmesi zamanı, ülkenin ulusal ve uluslararası sorunlarını diğer devletlerle ekonomik ilişkilerini geliştirerek, bu devletlerle iktaraflı ve uluslararası örgütler kapsamında işbirliği kurarak, tek başına değil karşılıklı bağımlılığa dayanarak çözmek niyyetinde olduğu görülmektedir. Aslında devletlerin, özellikle küçük devletin dış politikada etkililiğini artırması için başka bir seçeneğinin olmadığı söylenebilir. Azerbaycan uluslararası barış ve güvenliğin güçlendirilmesi ve korunmasında, sürdürülebilir kalkınma sürecinde BM gibi küresel ve diğer bölgesel örgütlerle işbirliğini geliştirse de, dış politikada bu süreç daha hassas yaklaşmakta ve ikili ilişkilerin geliştirilmesine de önem vermektedir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın İsrail'le ilişkileri özellikle önem taşımaktadır. Azerbaycan ve İsrail arasındaki ikili dostluk ve işbirliği ilişkileri sadece ekonomik-stratejik faydaya değil, aynı zamanda tarihsel-kültürel kökenlere dayanmaktadır. Azerbaycan ve İsrail halkları uzun geçmiş ve zor yıllarla dolu tarihsel yolda birlikte yaşamının mümkünüğünü dünyaya göstermişler. Yahudilik Azerbaycan'da tarihen dağ Yahudileri ile temsil olunmuştur. Azerbaycan her zaman Yahudiler için güvenli bir ülke olmuş ve tehditlerden uzak bir yaşam sağlamıştır. Daha 18. yüzyılda Guba Hanı Feteli Han, kendi topraklarında Kırmızı Köy (Krasnaya Sloboda) kurmuş ve komşu bölgelerde tehditlerle yüzleşen Yahudilerin buraya gelmesine izin vermiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ın 25 Aralık 1991 tarihinde İsrail tarafından tanınması ve 6 Nisan 1992 tarihinde ise diplomatik ilişkilerin kurulması, Ağustos 1993'den itibaren Bakü'de İsrail

Büyükelçiliğinin faaliyete açılmasına rağmen, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler yüksek not alamamakta (örneğin İsrail'de hala Azerbaycan Büyükelçiliği açılmamıştır), fakat ikili ilişkiler tüm diğer alanlarda çok yüksek hızlı bir ilerleme kaydetmektedir. Bu ilişkilerin geliştirilmesinde iki ülke liderlerinin görüşmeleri, ilk olarak 1995'de Davos Forumunda Haydar Aliyev'le Şimon Peres'in görüşmesi, daha sonra İsrail yüksek memurlarının Azerbaycan'a kısa aralıklarla yaptıkları ziyaretler önem taşımıştır. İsrail, Ermenistan'la Dağlık Karabağ bölgesi uğruna savaşa başlayan Azerbaycan'a her türlü, tarım, askeri-savunma ve ekonomik yardım sağlamaya hazır olduğunu bildirmiştir. 1992-1994 sert savaş yıllarında, İsrail hükümeti Türkiye ile birlikte Azerbaycan'a destek vermiş, hatta bazı kaynaklara göre savaş sırasında Azerbaycan tarafında Stinger füzeleri tedarik edilmiştir. Zamanla Azerbaycan İsrail silahlarının temel alıcısı konumuna gelmiştir. İsrail şirketleri hem de Azerbaycan savunma sanayisinin yüksek teknolojilerle donatılmasında ve silah üretimi endüstrisinin geliştirilmesinde büyük rol oynamaktadır. İsrail'in Azerbaycan'la savunma, aynı zamanda istihbarat alanında ortak çalışmaları İran tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmış, hatta 2009 yılında İran Büyükelçisinin geri çağırılmasına neden olmuş, fakat Azerbaycan tarafının iddiaları reddetmesi üzerine gerginlik ortadan kaldırılmış ve Büyükelçinin kişisel nedenlerle geri döndüğü bildirilmiştir. BTC hattının temelini atılması ve güzergahının belirlenmesinde Netanyahu'nun tekliflerinin kabul edilmesi ve ABD'de Yahudilerin bu projeyi desteklemesi, aynı zamanda ABD'de Özgürlüğü Savunma Aktı'na 907. düzelişin 2002 yılından itibaren her yıl durdurulmasında Yahudi lobisinin büyük etkisi olmuştur. Günümüzde Azerbaycan-İsrail ilişkileri bağlı kapılar arkasında stratejik ortaklık düzeyine kadar geliştirilmiştir. Azerbaycan ve İsrail arasında ekonomik, kültürel ve güvenlik ilişkileri,

özellikle savunma alanında belirli bir canlılık göstermektedir. İsrail'in yeni karbohidrat enerji kaynaklarının keşfedilmesi, üretiminden Azerbaycan'ın enerji şirketleri temel rol oynamakta ve gelecekte bu kaynakların Güney Gaz Koridoru ile taşınması düşünülmektedir. Azerbaycan Filistin-İsrail sorununun barışçıl yollarla çözülmesine ve Filistin devletinin tanınmasına taraf olmakta, Kudüs'ün bir hissesinin Filistin'e ait olduğu kabul etmekte ve bu politikası İsrail tarafından anlayışla karşılanmaktadır. Azerbaycan, BM kapsamında, özellikle Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan'a karşı mücadelede Müslüman devletlerin oyu ve desteğini kaybetmemek için Filistin-İsrail sorununa böyle bir yaklaşım göstermektedir. Karşıdan gelen yıllarda ikili ilişkilerin ekonomik, enerji ve savunma alanlarının yanısıra, teknoloji, tıp, su arıtılması, tarım, kültürel değişim ve diğer alanlarda da geliştirileceği beklenmektedir. Diplomatik ilişkilerin yavaş gelişmesine rağmen, Azerbaycan ve İsrail stratejik ortak olarak birçok ortak projeler gerçekleştirmektedirler.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ABDULKADİR, Baharçiçek, (2007). “Uluslararası Kuruluşların İşlevleri”, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, C.1, S.1, ss. 229-242.

ABILOV, Shamkhal, (2009). “The Azerbaijan-Israel Relations: A Non-Diplomatic, But Strategic Partnership”, *OAKA*, C. 4, S. 8, ss. 147-167.

AHMEDOV, Agil, (2014). “Azerbaycan-İsrail Münasibetleri: Reallıklar ve Perspektivler”, *Strateji Tehlil*, S. 7-8, ss. 181-196.

AKSOY, Z. Sevilay, (2015). “Rejim Teorileri”, *Uluslararası İlişkiler*, C.12, S. 46, ss. 57-77.

ALAGÖZ, A. Emine, (2016). “Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında AB-Çin İlişkileri”, *UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 2, 2016, ss. 33-56.

ALAN, Taylor, (2001). İsrailin Doğuşu, (Çev.) Mesut Karaşahan, Pınar Yayınları, İstanbul.

Ankara Sanayi Odası, (2016). İsrail Devleti Ülke Notu, Araştırma ve Yönlendirme Müdürlüğü.

ATAÖV, Türkkaya, (1970). “Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail'in Kuruluşuna Kadar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 3, ss. 29-66.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı, (2009), “Azerbaycan Cumhuriyeti ve İsrail Devleti arasında 28 Haziran 2009'da Bakü'de imzalanmış belgeler hakkında”, Bakü.

BASHIROVA, Aynur ve SOZEN, Ahmet, (2017). “The Role of Azerbaijan in Israel's Alliance of Periphery”, *Middle East Review of International Affairs*, C. 21, S. 1, ss. 29-43.

- BAŞCIL, H. Haktanır, (2013). *Karşılıklı Bağımlılık Ekseninde Avrupa Birliği-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri 1975-2010*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- BASHIROVA, Aynur ve SOZEN, Ahmet, (2017). “The Role of Azerbaijan in Israel`s Alliance of Periphery”, *Middle East Review of International Affairs*, C. 21, S. 1, ss. 29-43.
- BEŞİKÇİ, Ö. Seçil, (2016). “Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 16, S. 2, ss. 237-252.
- BÖLME, M. Selin ve ULUTAŞ, Ufuk, (2011). “Birleşmiş Milletler`de Filistin Oylaması: Devlete Doğru Mu?”, *SETA Analiz*, S. 44, ss. 1-24.
- COŞTU, Yakup, (2005). “Küreselleşme Üzerine Bazı Düşünceler”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IV, S. 7-8, ss. 95-104.
- ÇITAK, Emre ve ŞEN, Osman, (2014). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik: Teorik Değerlendirmeler*, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, Tarcan Matbaası, İstanbul.
- DURA, Cihan, (2011). “Ulusötesi Şirketler ve Ulus Devlet: Güç Kayması Üzerine Bir Araştırma”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 31, C. 2, 2011, ss. 85-111.
- ERMAĞAN, İsmail ve KARCI, Aybars, (2017). “Neorealizm ve Neoliberalizm Kuramlarının Güvenlik Yaklaşımları ve Arap Devrimlerinde Suriye Politikaları”, *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar*, (Edt.) Sibel Turan, Nergiz Ö. Koroğlu, Policy Series, Transnational Press, London.
- ESAKOVA, Nataliya, (2012). *European Energy Security: Analysing the EU-Russia Energy Security Regimes in Term of Interdependence Theory*, Globale Gesellschaft und internationale Beziehungen, Ed. Jager Cologne, Springer.

- GASIMLI, Musa, (2015), *Azerbaycan Respublikasının Xarici Siyaseti (1991-2003)*, II Hisse, Mütercim, Bakü.
- GÖL, Hacer, (2016). “Geçmişten Günümüze Azerbaycan”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 1, ss. 153-170.
- GÜRKAYNAK, Muharrem ve YALÇINER, Serhan, (2009). “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 6, S. 23, ss. 73-92.
- HASANOV, M. Ali, (2015). *Azerbaycanın Geosiyaseti*. Derslik, Zerdabi LTD MMC, Bakü.
- İsrail Enformasyon Merkezi, (2008). *İsrail Hakkında Gerçekler*, İsrail'in 60. Yıldönümü basımı, Keter Pres, Kudüs.
- KARAGÜL, Soner ve ÖZKAN, F. Muhammet, (2015). “Bilgi Teknolojileri ve Uluslararası İlişkilerde Fırsat-Tehdit Paradoksu”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, C.X., S.1, ss. 116-117.
- KARAMAN, C. Cemal, (2012). *Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KEOHANE, O. Robert ve NYE, S. Joseph, (1977). *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Little Brown Company, Boston.
- KIZILOĞLU, Sedat, (2012). “İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1, ss. 35-64.
- MAMMADOV, Farhad, (2017). *Azerbaycan Respublikasının xarici siyasetinin esas istiqametleri (1991-2016)*, Poliart MMC, Bakü.
- MAMEDOV, Eldar, (2013). “How Deep Are Azerbaijan-Israel Relations?”, *ETHzürich*, Center for Security Studies, ss. 1-2.

MANAFOVA, Maral, (2008), Azerbaycanın Şerqi Asiya Ölkeleri İle Medeni Elaqeleri, Ders vesaiti, Bakü.

MURINSON, Alexander, (2014). The Ties Between Israel and Azerbaijan, *Mideast Security and Policy Studies*, S. 110, The Begin-Sadat Center for Strategic Studies (BESA), Israel.

MUSABEYOV, Rasim, (2001). “Azerbaycan’daki Etnik Azınlıklar”, *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel*, C. 7, S. 1, ss. 177-196.

ÖZDAŞLI, Esme, (2017). “İsrail’in Yeni Çevre Stratejisinde Güney Kafkasya”, *Bilig Dergisi*, S. 82, ss. 175-200.

ÖZDEMİR, Haluk, (2008). “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, S. 63, C. 3, ss. 113-143.

RANA, Waheeda, (2015), “Theory of Complex Interdependence: A Comparative Analysis of Realist and Neoliberal Thoughts”, *International Journal of Business and Social Science*, C. 6, S. 2, ss. 290-297.

REICH, Bernard, (2008). A Brief History of Israel, Second Edition, Facts On File Inc., New York.

SANDER, Oral, (2000). Siyasi Tarih (1918-1994). İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.

SHAFFER, Brenda, (2013). “Azerbaijan’s Cooperation with Israel Goes Beyond Iran Tensions”, *The Washington Institute Policy Analysis*, ss. 1-2.

ŞİMŞEKER, Melih ve ÜNSAR, Sinan, (2008). “Küreselleşme Süreci ve Liderlik”, *Journal of Yaşar University*, C.3, S. 9, s. 1029-1045.

TURAN, Yıldırım ve MAMMADOV, Agil, (2016). “Karşılıklı Bağımlılık Kuramı Perspektifinde Azerbaycan Dış Politikasında Uluslararası Örgütlerin Yeri ve Önemi: BM Örneğinde”, *Süleyman*

Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, CİEP Özel Sayısı, ss. 997-1007.

ULUTAŞ, Ufuk, BÖLME, M. Selin, DEMİR, N. Gülşah, TORLAK, Furkan, ZİYA, Saliha, (2012). İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu, Rapor, SETA Yayınları, Pelin Ofset, Ankara.

ÜLGÜL, Murat, (2016). “İsrail-Azerbaycan Stratejik Ortaklığı ve Türkiye-İsrail İlişkilerine Etkileri, 2009-2015”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 16, ss. 99-118.

YAHYA, Harun, (1997). İsrail’in Kürt Kartı, İsrail’in Ortadoğu Stratejisi ve Kürt Devleti Senaryoları, Vural Yayıncılık, İstanbul.

YEL, Selma, (1999-2003). “Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet’inin Kurulmasında Türkiye’nin Yardımları İlhak Amacına mı Yönelikti?”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 24, ss. 563-578.

YEŞİLOT, Okan, (2008). “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, ss. 187-199.

YILMAZ, Reha ve SAYIN, M. Fatih, (2013). “Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 1, ss. 23-42.

BEN-ZOOR, Dalit ve PRIAMPOLSKY, Maxim, (2015), “The Israeli Agritech Sector”, *LEUMİ*, ss. 1-10.

İNTERNET KAYNAKLARI

AZPROMO, (2014), *Investing in the Agricultural Sector of Azerbaijan*, <http://azpromo.az/uploads/files/pages/2dd7301beb5430db5d3ca3185762ea90.pdf> (erişim tarihi: 24.05.2018)

EROĞLU, Rûfiye, “Karşılıklı Bağımlılık”, <http://rukiyeeroglu.wixsite.com/rukiyeeroglu/karllk-bamllk> (erişim tarihi: 24.05.2018).

“İsrail’in Ortadoğu stratejisi ve Suriye”, <http://harunyahya.org/tr/Makaleler/3268/israilin-ortadogu-stratejisi-ve-suriye> (erişim tarihi: 06.04.2018).

“Israel’s New Horizons: Agriculture”, <https://www.aipac.org/-/media/publications/policy-and-politics/fact-sheets/new-horizons/new-horizons-agriculture.pdf> (erişim tarihi: 24.05.2018).

“The Agreement on Cooperation in the Field of Agriculture was Signed by Azerbaijan Republic and Israel State”, <http://www.agro.gov.az/en/168-the-agreement-on-cooperation-in-the-field-of-agriculture-was-signed-between-azerbaijan-republic-and-israel-state.html> (erişim tarihi: 24.05.2018).

“Uluslararası İlişkiler Kuramları Ders Notları”, <http://psi505.cankaya.edu.tr/course.php?page=DersNotlari> (erişim tarihi: 01.03.2018).